

بررسی تطبیقی انسداد مرزی در کشورهای منتخب و ایران



مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری
گروه پژوهشی آمایش، توسعه و توازن منطقه‌ای
مجموعه گزارش شماره ۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شناسه گزارش

عنوان	بررسی تطبیقی انسداد مرزی در کشورهای منتخب و ایران
کد شناسه	۱۴۰۱-۷-۱۰۴۴۰
گروه پژوهشی	آمایش سرزمین، توسعه و توازن منطقه ای
پدیدآورندگان	بیتا خلیلی و مهرداد کاشف
همکاران	ادریس جهانگیر و مینا ابوطالبی
ناشر	مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری
تاریخ انتشار	زمستان ۱۴۰۱
مطالب این گزارش لزوماً بیانگر نظر رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور و مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری نیست.	
حقوق معنوی اثر به پدیدآورندگان و حقوق مادی آن، به مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری سازمان برنامه و بودجه کشور تعلق دارد و استفاده از آن با ذکر مأخذ بلامانع است.	
آدرس: تهران - خیابان نجات‌اللهمی - خیابان استاد جعفر شهری (سپند شرقی) - پلاک ۱۶ شماره تماس: ۰۲۱-۱۴۳۳۰۶۰۰۰ پیام‌رسان: ۰۹۹۲۱۵۷۵۸۴۳	
https://www.dfrc.ir/	

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
خلاصه مدیریتی.....	أ
۱- ادبیات مفهومی مرتبط با مرز و مدیریت مناطق مرزی.....	۲
۱-۱- مفهوم مرز.....	۲
۲-۱- مدیریت مناطق مرزی.....	۳
۱-۲-۱- انواع طرح‌های مورد استفاده در مدیریت مناطق مرزی.....	۳
۲-۲-۱- راهبردهای کلی کنترل و مدیریت مرزها.....	۴
۲- ادبیات نظری طرح انسداد مرزی.....	۷
۱-۲- نگرش‌های کلان به مدیریت مرزها.....	۷
۱-۲-۱- نگرش قائل به تقدم امنیت به توسعه.....	۷
۲-۱-۲- نگرش قائل به تقدم توسعه بر امنیت.....	۷
۳-۱-۲- نگرش قائل به درک متقابل توسعه و امنیت.....	۸
۴-۱-۲- نگرش قائل به تفکیک توسعه و امنیت در عرصه عمل.....	۸
۲-۲- مدل‌های مدیریت مرزی.....	۹
۱-۲-۲- مدل مدیریتی نظامی- انتظامی.....	۹
۲-۲-۲- مدل مدیریت کارکردی و توسعه‌گرا.....	۹
۳-۲-۲- مدل مدیریتی همه‌جانبه‌گرا.....	۱۰
۳-۲- مفاهیم مرتبط با توسعه پهنه‌های مرزی.....	۱۰
۱-۳-۲- پهنه فضایی اقتصاد مرزی.....	۱۰
۲-۳-۲- پهنه‌های توسعه مرزی.....	۱۱
۳-۳-۲- مؤلفه‌های اثرگذار در شکلگیری پهنه‌های توسعه مرزی.....	۱۲
۴-۲- طرح انسداد مرز در ایران.....	۱۶
۳- مرور تجربیات داخلی و خارجی در حوزه طرح‌های انسداد مرز.....	۱۸
۱-۳- مرور تجربیات خارجی.....	۱۸
۱-۱-۳- کشورهای اروپایی.....	۱۸
۲-۱-۳- کشورهای نفتا- آمریکا، کانادا و مکزیک.....	۱۸
۳-۱-۳- فلسطین و سرزمین‌های اشغالی.....	۲۰
۴-۱-۳- ترکیه.....	۲۳
۲-۳- مرور تجربیات داخلی.....	۲۵
۱-۲-۳- طرح انسداد مرزهای جنوب شرقی.....	۲۵
۲-۲-۳- طرح انسداد مرزهای شمال غربی.....	۲۷
۳-۳- جمع‌بندی تجربیات داخلی و خارجی مرتبط با طرح‌های انسداد مرزی.....	۲۷
۴- بررسی نظام مدیریت مرزها در ایران.....	۳۱
۱-۴- مرور احکام اسناد فرادست در خصوص کنترل و مدیریت مرزها و جایگاه طرح انسداد مرزی در این اسناد.....	۳۱

۱-۱-۴	سیاست‌های کلی نظام در موضوع «خودکفایی دفاعی و امنیتی»- ۱۳۹۱	۳۱
۱-۲-۴	قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰)	۳۲
۱-۳-۴	سند ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۹	۳۵
۲-۴	بررسی استان‌های مرزی به لحاظ برخورداری از زیرساخت‌های مؤثر بر اقتصاد مناطق مرزی	۳۸
۳-۴	پیامدهای اجرای طرح انسداد مرزها در ایران	۴۹
۱-۳-۴	پیامدهای جغرافیایی و ژئومورفولوژیکی	۴۹
۲-۳-۴	پیامدهای اجتماعی و اقتصادی	۴۹
۳-۳-۴	پیامدهای سیاسی و امنیتی	۴۹
۵-	پیشنهادهای	۵۰
	جمع‌بندی	۵۴
	منابع	۵۵

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱: انواع طرح‌های امنیتی مرتبط با کنترل مرزها	۳
جدول ۲: مؤلفه‌های کلیدی مؤثر بر شکل‌گیری پهنه‌های توسعه مرزی	۱۶
جدول ۳: مرور مهم‌ترین آموزه‌های تجربیات موجود در حوزه طرح‌های انسداد مرزی	۲۷
جدول ۴: شاخص‌های زیرساختی و اقتصادی مؤثر بر مناطق مرزی در سال ۱۴۰۱	۳۹
جدول ۵: رتبه‌بندی برخورداری از مؤلفه‌های زیرساختی- کالبدی مؤثر بر مناطق مرزی	۴۰
جدول ۶: رتبه‌بندی برخورداری از مؤلفه‌های اقتصاد مرزی در مناطق مرزی	۴۱
جدول ۷: میزان کالای ترانزیت شده از مرزها طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۴۰۰	۴۱
جدول ۸: نرخ بیکاری در استان‌های مرزی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰	۴۷
جدول ۹: میزان همبستگی مؤلفه‌های زیرساختی و اقتصادی با نرخ بیکاری سال ۱۴۰۰	۴۸
جدول ۱۰: راهبردهای کاهش پیامدهای نامطلوب طرح انسداد مرزی	۵۱

فهرست نمودارها

عنوان	صفحه
نمودار ۱: ساختار پهنه‌های توسعه مرزی و فعالیت‌های متداول در این پهنه‌ها.....	۱۲
نمودار ۲: میزان کالای ترانزیت شده از استان‌های مرزی.....	۴۳
نمودار ۳: میزان کالای ترانزیت شده به تفکیک استان طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰.....	۴۶
نمودار ۴: مقایسه نرخ بیکاری استان‌های مرزی طی دوره ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰.....	۴۸

خلاصه مدیریتی

کنترل و مدیریت بهینه مرزها ازجمله مهم‌ترین چالش‌ها در بسیاری از کشورها ازجمله ایران است. ایران با پانزده کشور، دارای مرز زمینی یا دریایی مشترک است و ازجمله کشورهای با تعداد همسایه بالا محسوب می‌شود. نیمی از استان‌های ایران در زمره استان‌های مرزی بوده و به همین دلیل دارای شرایط خاص ویژه خود هستند.

دیدگاه‌های گوناگونی برای توضیح رابطه امنیت و توسعه وجود دارد. برخی از دیدگاه‌ها قائل به وجود نوعی تفکیک، تقدم و تأخر میان امنیت و توسعه نیستند و بر ارتباط هم‌عرض و همسنگ توسعه و امنیت تأکید می‌کنند، حال آن‌که برخی از دیدگاه‌های دیگر قائل به نوعی تقدم و تأخر نسبت به دو مفهوم توسعه و امنیت هستند و آن‌دورا از یکدیگر تفکیک می‌کنند. تجربه کشور ایران در حوزه مدیریت مرزها نشان داده که طرح‌های مدیریت مرزی بیشتر نوعی تفکیک را میان توسعه و امنیت قائل شده‌اند و بسیاری از این طرح‌ها که به نظر می‌رسد طرح انسداد مرزی نیز یکی از آن‌ها باشد، امنیت را مقدم بر توسعه می‌دانند.

از آغاز انقلاب اسلامی تاکنون مدیریت مرزها موردتوجه ویژه قرار داشته که در این راستا از استراتژی‌های گوناگونی استفاده شده است. طرح‌های انسداد مرزی یکی از این استراتژی‌هاست و همانند هر طرح و برنامه دیگری به درجاتی بر توسعه مناطق مرزی تأثیر گذاشته و به درجاتی از آن تأثیر می‌پذیرد. اجرای طرح موسوم به «انسداد مرز» به معنای مسدود کردن کامل مرز نیست بلکه به معنای کنترل صحیح و ساماندهی امور مرزی است که باید زیرساخت‌های آن ایجادشده و امنیت مرزها به مردم واگذار شود. تاکنون این طرح در قالب ایجاد موانع فیزیکی چون دیوار بتونی، احداث کانال و خاک‌ریز، سیم خاردار و برجک‌های مرزی در برخی نواحی به مرحله اجرا گذاشته شده است.

اجرای این طرح و مدیریت تبعات و دستاوردهای آن برای اقتصاد کلان کشور و اقتصاد مناطق مرزی با پرسش‌ها و چالش‌های بسیاری مواجه است. از سویی اجرای طرح انسداد مرزها می‌تواند در صورت تکمیل و تجهیز زیرساخت‌های پشتیبان، منجر به ساماندهی تجارت و بازرگانی در مناطق مرزی و استفاده بیشتر از مزیت مناطق مرزی در ارتباط با شرکای بین‌المللی آن‌ها شود و از سوی دیگر می‌تواند اقتصاد محلی و کوچک‌مقیاس مناطق مرزی را که نقش عمده‌ای در معیشت ساکنان این منطقه دارد، تهدید کند.

پیدا کردن الگویی که در آن بتوان انسداد مرزها را به عنوان عاملی برای توسعه تجارت، بازرگانی و ترانزیت در سطح ملی و همچنین عاملی برای توسعه محلی در مناطق مرزی کشور ببیند، در ارتباط با اجرای این طرح‌ها در ایران ضرورت دارد. این گزارش با بهره گرفتن از ادبیات نظری و مفهومی مرتبط با کنترل و مدیریت مرزها و همچنین با استفاده از آموزه‌های کشورهای که در این حوزه فعالیت داشته‌اند، به دنبال یافتن الگوها و

مفاهیمی است که پیامدهای منفی اجرای طرح‌های انسداد مرزی را به حداقل برساند و از سوی دیگر با همراه کردن آن با مفهوم توسعه به صورت همسنگ و هم‌تراز عاملی برای بهبود معیشت مرزنشینان و همچنین بهبود جایگاه کشور در حوزه ترانزیت، تجارت و بازرگانی باشد.

تجربیات کشورهایمانند ترکیه، آمریکا، کانادا، مکزیک، فلسطین و سرزمین‌های اشغالی و اتحادیه اروپا در این گزارش با هدف یافتن الگوهای مذکور ارائه شده است. تجربیات این کشورها عمدتاً نشان‌دهنده پیگیری همزمان اقدامات توسعه‌ای و زیرساختی مؤثر بر تقویت اقتصاد مناطق مرزی با اقدامات نظامی در خصوص انسداد مرزها است که این طرح‌ها را به فرصتی برای توسعه ملی و محلی تبدیل می‌کند.

بخش دیگری در این گزارش اختصاص به بررسی و آسیب‌شناسی اقدامات صورت گرفته در خصوص مدیریت مرزها، به‌ویژه طرح‌های انسداد مرزی در برخی از نواحی مرزی کشور دارد. بررسی‌ها در این ارتباط نشان‌دهنده وجود کاستی‌هایی در زمینه همراه کردن این طرح‌ها با توسعه اجتماعی و اقتصادی در مناطق مرزی است. پژوهش‌های انجام شده در این حوزه نیز عمدتاً بر این دیدگاه هستند که اجرای ناصحیح طرح‌های انسداد مرزی بدون در نظر گرفتن اثرات آن بر روند توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق، منجر به بروز پیامدهای سیاسی و امنیتی شده و سطح تعارضات و تنش‌ها را بالا می‌برد. به‌علاوه اجرای این طرح‌ها تاکنون با تأثیرات نامطلوبی بر معیشت مرزنشینان همراه بوده است. این در حالی است که با تقویت زیرساخت‌های اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، کالبدی و حمل‌ونقلی و همچنین با به‌کارگیری دیپلماسی مناسب با کشورهای همسایه و کشورهای هدف برای تجارت، بازرگانی و ترانزیت، می‌توان از طرح‌های انسداد مرز به منظور توسعه اقتصادی در سطح ملی و محلی بهره جست. در بخش انتهایی این گزارش چارچوبی برای همراه ساختن توسعه و امنیت در طرح‌های انسداد مرزی ارائه شده است که به تمامی ابعاد توسعه در این مناطق توجه می‌کند. در این چارچوب، مجموعه راهبردهای مؤثر بر کاهش آثار نامطلوب اجرای طرح‌های انسداد مرزی و حداکثرسازی مواهب آن برای توسعه مناطق مرزی معرفی شده‌اند. این راهبردها در شش محور (۱) تجارت و کسب و کار؛ (۲) ترانزیت؛ (۳) اجتماعی، فرهنگی و نهادی؛ (۴) محیط‌زیست و توسعه فضایی؛ (۵) روابط بین‌الملل و روابط فرامرزی؛ و (۶) کالبدی و فناوری سازمان‌دهی شده‌اند که به دنبال استفاده حداکثری از مناطق مرزی به عنوان یکی از پیشران‌های کلیدی برای توسعه کشور، محرومیت‌زدایی از مناطق کمتر برخوردار و ایجاد امنیت پایدار در کشور هستند.

مقدمه

مطالعات مرزی در گذشته بیشتر معطوف به بررسی ساختارهای فیزیکی خطوط مرزی بوده‌اند؛ اما امروزه تمرکز بیشتر مطالعات مرزی بر روی پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مرتبط با تحولات مرزی است. در مطالعات اخیر، مرزها بیش از پیش به عنوان یک سازه اجتماعی تلقی می‌شوند.

طرح‌های امنیتی مرز بر اساس نوع، شیوه‌نامه‌ها و راهکارهای عملیاتی برقراری امنیت در نوار مرزی را بر اساس سناریوهای قابل پیش‌بینی که امکان دارد امنیت مرزها را با چالش مواجه کند، مشخص می‌نمایند. طرح‌های انسداد مرزی یکی از این طرح‌ها است که با هدف ممانعت از تردهای غیرقانونی مهاجران، قاچاقچیان انسان، ترانزیت مواد مخدر، نفوذ گروهک‌های معارض و مسلح مرزی و... در امتداد خط مرز اجرا می‌شوند.

این طرح‌ها می‌توانند آثار گوناگونی بر نواحی مرزی و معیشت مرزنشینان داشته باشند. از سوی دیگر این طرح‌ها می‌توانند با قانون‌مند کردن و سازماندهی مرزها، باعث توسعه تجارت، بازرگانی و ترانزیت در مقیاس کلان شوند. پیدا کردن الگویی که آسیب‌ها و پیامدهای منفی اجرای این طرح‌ها را به حداقل برساند و مواهب آن را برای توسعه ملی و محلی حداکثر نماید، مهم‌ترین هدف از تدوین گزارش حاضر است.

به این منظور ابتدا، مروری بر ادبیات نظری و مفهومی مرتبط با مدیریت مرزها انجام شده و جایگاه و ماهیت طرح‌های انسداد مرزی در طیف طرح‌های گوناگون مدیریت مناطق مرزی مشخص گردیده است. سپس مروری بر تجربیات برخی از کشورها از جمله ترکیه، آمریکا، کانادا، مکزیک، فلسطین و سرزمین‌های اشغالی و اتحادیه اروپا صورت پذیرفته و آموزه‌های تجربی این کشورها در خصوص اجرای طرح‌های انسداد مرزی مورد توجه قرار گرفته است. در بخش بعدی، وضعیت استان‌ها و پایگاه‌های مرزی به لحاظ برخورداری از زیرساخت‌های کالبدی و اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است، چراکه بر اساس آموزه‌های تجربی و نظری موجود، همراه بودن توسعه و امنیت باعث کارایی هرچه بیشتر طرح‌های مدیریت مرزی می‌شود و برای تحقق این مهم، برخورداری از زیرساخت‌های مورد نیاز جهت شکل‌گیری محورهای ترانزیتی، مناطق اقتصاد مرزی و... حائز اهمیت است. سپس آسیب‌شناسی مقدماتی بر طرح‌های انسداد مرزی موجود صورت گرفته و پیامدهای اجرای این طرح‌ها با گواه به مطالعات موجود در این زمینه بررسی شده است. در پایان نیز مجموعه‌ای از پیشنهادها به منظور کاهش پیامدهای منفی اجرای طرح‌ها و بیشینه‌سازی مواهب آن‌ها برای توسعه مناطق مرزی ارائه گردیده است.

۱- ادبیات مفهومی مرتبط با مرز و مدیریت مناطق مرزی

۱-۱- مفهوم مرز

مرز از جمله مفاهیمی است که در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، تجاری، فرهنگی و جغرافیایی کاربردهای متفاوتی پیدا می‌کند. مرز به دو مفهوم عینی مانند مرزهای رسمی کشورها و یا ذهنی به کار می‌رود؛ مانند مرزهای عقیدتی. همچنین می‌تواند باز، بسته، قوی یا ضعیف باشد.

مرز با واژه‌ها و مفاهیم زیادی شناخته شده است. مفهوم اصلی مرز در مقابل واژه Border به معنی مرز سیاسی و رسمی است. واژه Boundary معنی حدود و محدوده را می‌رساند. واژه Frontier به معنای جبهه و مرز مقابله و مواجهه نشانگر شرایط ستیز و جنگ در مرزهای کشورها است. بنابراین، در گذشته و تا چند دهه پیش و حدوداً تا پایان دوران جنگ سرد، مرز؛ نشانگر اقتدار ملی، محدوده اعمال حاکمیت و حفظ امنیت ملی از تجاوزهای خارجی بود. افزون بر این، چون مرز به عنوان خطی است که سرزمین کشور را محدود می‌کند و آن را از خارج جدا می‌سازد؛ مناطق داخلی، مرکزی می‌شود و مناطق خارجی پیرامونی به حساب می‌آید. در فرایند انزوا و به حاشیه کشیده شدن مناطق پیرامونی، مناطق مرزی خصوصیات مناطق پیرامونی را پیدا می‌کند. بنابراین، در شرایطی که مناطق مرزی دور از مرکز یک کشور باشد، مناطق پیرامونی به حساب می‌آید. بنابراین، مناطق مرزی محل تلاقی دو پدیده ناامنی و توسعه نیافتگی در مناطق پیرامونی است. مناطق مرزی به دلیل مجاورت با کشورهای خارجی و شرایط جغرافیایی و سیاسی حاکم بر آنها، ویژگی‌های خاص خود را دارد و جزء لاینفک آنها به شمار می‌رود. این ویژگی‌های خاص تأثیر مستقیمی بر روند توسعه این مناطق دارد، چنانچه این ویژگی‌ها مورد توجه قرار نگیرد، تأثیرات منفی بر روند توسعه و امنیت مناطق می‌گذارد و به عنوان تهدیدی در برابر توسعه عمل خواهد کرد؛ اما اگر مورد توجه قرار گیرد و در فرایند برنامه‌ریزی توسعه و آمایش آن مناطق به کار گرفته شود، اثرات مثبتی از خود به جای می‌گذارند و از تهدید به فرصت تبدیل می‌شود. این ویژگی‌ها شامل دوری از مرکز، انزوای جغرافیایی، ناپایداری سکونت و جابه‌جایی مداوم جمعیت، تبادل‌های غیرقانونی مرزی، تفاوت‌های فرهنگی، قومی و مذهبی با مناطق داخلی کشور، ضدیت سیستمی و تهدیدات خارجی است (عندلیب و مطوف، ۱۳۸۸).

۱-۲- مدیریت مناطق مرزی

۱-۲-۱- انواع طرح‌های مورد استفاده در مدیریت مناطق مرزی

طرح‌های امنیتی مرزی، طرح‌هایی هستند که برای نهادینه کردن امنیت در مناطق مرزی توسط ستادهای برتر تدوین و برای پیاده‌سازی و اجرا به رده‌های فرماندهی در یگان‌های مرزبانی و سایر نیروهائی که در تأمین امنیت مرزها نقش دارند، ابلاغ می‌شوند.

مطالعات مرزی در گذشته بیشتر معطوف به بررسی ساختارهای فیزیکی خطوط مرزی بودند؛ اما امروزه تمرکز بیشتر مطالعات مرزی بر روی پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مرتبط با تحولات مرزی است. امروزه به وضوح شاهد گرایش بیشتر پژوهشگران در مطالعه مناطق مرزی هستیم و مرزها بیش از پیش به عنوان یک سازه اجتماعی تلقی می‌شوند. طرح‌های امنیتی مرز بر اساس نوع، شیوه‌نامه‌ها و راهکارهای عملیاتی برقراری امنیت در نوار مرزی را بر اساس سناریوهای قابل پیش‌بینی که امکان دارد امنیت مرزها را با چالش مواجه کند، مشخص می‌نمایند. اهم طرح‌های امنیتی مرز شامل جدول ۱ است (پناهی و امینی، ۱۴۰۰).

جدول ۱: انواع طرح‌های امنیتی مرتبط با کنترل مرزها

عنوان طرح امنیتی	شرح طرح
طرح پرده پوشش مرز	- دیده‌بانی مستمر از مرز از طریق اکیپ‌های گشت‌زنی به صورت پیاده و خودرویی، موتورسوار در موقعیت‌ها و مسیرهای خاص برای ثبت هرگونه مشاهدات و تحرکات نظامی کشور مقابل، جمع‌آوری اخبار و اطلاعات و تجزیه و تحلیل اطلاعات برای بهره‌برداری در تأمین و برقراری امنیت مرزی
طرح پراکندگی	- آرایش فضایی و مکانی یگان‌های مرزی و تأسیسات و ابنیه مرزبانی در طول نوار مرز
طرح پدافندی مرزی	- طرح‌های پدافندی مرزی بر اساس اصول پدافند عامل و پدافند غیرعامل
طرح عملیات تأخیری	- مبادله زمین با زمان در عملیات تأخیری مرز (تأخیر روی مواضع متوالی و تأخیر روی مواضع متناوب) بسته به جغرافیای طبیعی مناطق مرزی
طرح مهار	- جلوگیری از گسترش دامنه ناامنی به عمق منطقه و سرکوب متجاوزان و مهاجمان در اولین مواضع مناسب در طول نوار مرزی با انجام یک عملیات همه‌جانبه و برق‌آسا
طرح انسداد فیزیکی مرز	- موانع سخت‌افزاری برای ممانعت از تردهای غیرقانونی مهاجران، قاچاقچیان انسان، ترانزیت مواد مخدر، نفوذ گروهک‌های معارض و مسلح مرزی و... در امتداد خط مرز
طرح خودآگاهی مرزی	- شناخت دقیق مرز از منظر وضعیت جغرافیای مرز، ویژگی‌های نظامی- امنیتی، بافت فرهنگی، اوضاع اقتصادی، مؤلفه‌های اجتماعی و سیاسی مرزنشینان و انواع جرائم رایج و شناسایی افراد صالح توسط نیروهای مرزبانی
طرح مانور	- هدایت نیروها در صحنه عملیات نیروهای مرزبانی در زمان و مکان معین به منظور قرار گرفتن نیروها در وضعیتی برتر نسبت به معارضین و گروهک‌های مسلح و متجاوزین مرزی
طرح مرزیار	- مشارکت مردمی در مناطق مرزی و مدنظر قرار گرفتن بومیان مرزنشین در طرح‌های امنیتی مرزی
طرح پایش و کنترل مرز	- رصد کلیه جریان‌های غیرمعمول نیروهای مرزی نظامی یا غیرنظامی کشور همسایه، تردها، کنترل پرواز هواگردها، جابه‌جایی نیروها از طریق استقرار سیستم‌های کنترل و پایش در طول نوار مرز

۱-۲-۲- راهبردهای کلی کنترل و مدیریت مرزها

کنترل و مدیریت بهینه مرزها تنها با استفاده از یک راهبرد امکان‌پذیر نیست و بدین منظور، به کارگیری راهبردهای متعدد و مکمل ضرورت دارد. همچنین باید به این نکته اشاره کرد که راهبردها ضمن داشتن فواید، گاه مضراتی نیز دارند. مثلاً راهبردهای مبتنی بر انسداد فیزیکی مرزها همچون کشیدن دیوار و خندق در طول مرز، قاعدتاً منافعی برای کشورها دارد؛ اما نباید فراموش کرد که جریان‌های فراسوی مرزها، اعم از جریان‌های اقتصادی و انسانی در عصر حاضر خط مقدم و مرکز ایجاد روابط بین‌الملل و گفت‌وگوی کشورهاست و به میزان قابل توجهی بر توسعه و پیشرفت کشورها اثر می‌گذارد. در نتیجه کشیده شدن این دیوارها و موانع مرزی، قاعدتاً روابط بین کشورها را به میزان قابل توجهی کاهش می‌دهد و پیامدهای منفی در حوزه اقتصاد در دو سوی مرز می‌گذارد. عوامل و پارامترهای گوناگونی بر نحوه مدیریت و کنترل مرزها تأثیرگذارند که این عوامل عبارت‌اند از:

- پارامترهای بعد سرزمینی - محیطی
 - پارامترهای بعد اجتماعی - فرهنگی
 - پارامترهای بعد اقتصادی
 - پارامترهای بعد سیاسی - حاکمیتی
 - پارامترهای بعد ژئوپلیتیک
 - پارامترهای بعد حقوقی - ساختاری
 - پارامترهای بعد دفاعی - امنیتی
 - پارامترهای بعد فناورانه
 - پارامترهای بعد تاریخی
 - پارامترهای بعد مسائل و بازیگران مرزی (نادری‌چنار، صالح‌آبادی و جان‌پرور، ۱۴۰۰).
- با وجود تفاوت مرزها با یکدیگر و نیازمند بودن هریک از آنها به راهبردهایی متناسب با وضعیت خاصشان، به طور کلی راهبردهای کنترل و مدیریت مرزها را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد:

الف: راهبردهای فناورانه

این دسته از راهبردها، راهبردهایی هستند که در به‌کارگیری آنها حکومت و مسئولان مرزی با استفاده از فناوری فیزیکی و درواقع راهکارهای سخت‌افزاری به صورت مستقیم می‌کوشند مرزهای خود را کنترل و مدیریت کنند

(نادری چنار، صالح آبادی و جان پرور، ۱۴۰۰). راهبردهای فناوری می‌تواند طیفی از راهبردهای کنترل مرزها با استفاده از فناوری‌های گوناگون مانند موانع فیزیکی، تجهیزات راداری و بیومتریک را در بر گیرد. مفهوم بیومتریک یکی از رشته‌های نوظهور در حوزه فناوری اطلاعات و کنترل ارتباطات به شمار می‌رود. در سامانه‌های بیومتریک معمولاً از دو نوع ویژگی برای شناسایی افراد استفاده می‌کنند که شامل پارامترهای فیزیولوژیک مانند اثر انگشت و عنبیه، چهره و DNA و همچنین پارامترهای رفتاری مانند نحوه راه رفتن، نحوه فشردن دکمه‌ها و ... است که مشخصات یک انسان خاص را نمایش می‌دهند. در ادامه مثال‌هایی از ابزارهای مورد استفاده ذیل راهبرد فناوریانه آمده است.

- استفاده از موانع فیزیکی مانند فنس‌ها و دیوارها
- استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی
- استفاده از سامانه مکان‌یابی جغرافیایی
- استفاده از تجهیزات اپتیکی
- استفاده از رادارهای مراقبتی
- استفاده از پروژه‌های ماهواره‌ای
- استفاده از شبکه حسگر بی‌سیم
- به کارگیری سامانه جامع کنترل هویت جهانی نادرا
- به کارگیری فناوری‌های جدید و به‌روز به صورت مشترک
- به کارگیری فناوری‌های کنترل بیومتریک

ب: راهبردهای غیر فناوریانه

در این دسته از راهبردها مسئولان و حکومت‌های مرزی بدون استفاده مستقیم از فناوری‌های فیزیکی سخت‌افزاری و با استفاده از راهکارهای نرم‌افزاری می‌کوشند مرزهایشان را حفظ کنند. این راهبردها متناسب با فضاهای جغرافیایی و هدف‌های مرزبانان به انواع گوناگون تقسیم می‌شوند و طیفی از راهبردهای ساده تا پیچیده را در بر می‌گیرند. از جمله این راهبردها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- مدیریت دوجانبه مرزهای فضای عینی
- سازمان‌دهی و به‌کارگیری ساکنان مرزی برای کنترل و مدیریت مرز
- استفاده از دیپلماسی مرزی

- استفاده از مشاوران مرزی
- ایجاد پیوند علمی و عملی میان نیروهای مرزی و صاحب‌نظران
- برقراری شایسته‌سالاری در استان‌ها و نوار مرزی
- مدیریت یکپارچه مرزهای فضای عینی
- کنترل و مدیریت منطقه‌ای و جهانی مرزها
- راهبردهای اقتصادی و بهبود فضای کسب و کار
- ایجاد پیوند میان تصمیم‌گیرندگان سیاسی و مسئولان اجرایی
- کاهش شکاف میان مسئولان سطوح بالا و سطوح اجرایی در مرزبانی
- توسعه دادن جایگاه دولت‌های محلی در طول نوار مرزی
- استانداردسازی شیوه‌های نظارت و شناسایی (نادری‌چنار، صالح‌آبادی و جان‌پرور، ۱۴۰۰).

۲- ادبیات نظری طرح انسداد مرزی

۲-۱- نگرش‌های کلان به مدیریت مرزها

۲-۱-۱- نگرش قائل به تقدم امنیت به توسعه

این نگرش قائل بر تحقق‌پذیر بودن توسعه در بستر «امنیت» در مناطق مرزی است، بر این اساس نخست باید امنیت برقرار باشد تا در مرحله دوم، توسعه صورت گیرد. به عبارت دیگر، معتقدان به این دیدگاه، تحقق امنیت را شرط لازم و مقدم بر تحقق توسعه می‌دانند. به این ترتیب، در حقیقت با اولویت قائل شدن به امنیت، توسعه را ابزار تحقق امنیت می‌دانند. ویژگی‌های کشورهای معتقد به چنین دیدگاهی، به طور عمده عبارت از استقرار منابع حیاتی در مناطق مرزی هم‌جوار با کشورهای همسایه، وجود سابقه تاریخی برخورد و ستیز بر سر این منابع، داشتن موقعیت استراتژیک، ممتاز و پراهمیت مناطق مرزی و نیز تمرکز نقاط و مناطق زیست و فعالیت در نزدیکی مناطق مرزی است. به طور طبیعی چنین کشورهایی نخست مناطق مرزی مورد بحث خود را بسیار با اهمیت و حیاتی می‌دانند و در وهله دوم، اولویت در آن مناطق را حفظ امنیت و تضمین تعلق آن‌ها به کشور مادر قلمداد می‌کنند. نمونه بارز چنین کشوری، عراق است. عراق با داشتن تراکم شدید جمعیت و فعالیت در نزدیکی مرز شرقی خود با ایران و نیز تمرکز منابع نفتی و داشتن سابقه تاریخی ستیز بین تمدن‌های بین‌النهرین و تمدن‌های ایران باستان، اولویت نخست را به امنیت مناطق مرزی می‌دهد (صفاری و عبادی‌نژاد، ۱۳۹۱).

۲-۱-۲- نگرش قائل به تقدم توسعه بر امنیت

این نگرش معتقد به تحقق امنیت از طریق توسعه است. محور این اعتقاد بر این نظریه استوار است که از طریق توسعه می‌توان به استقرار امنیت رسید. از این‌رو، اولویت اول به توسعه و اولویت دوم به امنیت داده می‌شود. در حقیقت، محور اصلی این دیدگاه بر این عقیده استوار است که توسعه نیافتگی عامل اصلی ناامنی است. بر این اساس، برای تحقق امنیت در مناطق مرزی ابتدا باید توسعه به آن مناطق وارد شود و سپس نتایج توسعه در تحقق و استقرار امنیت کمک کند.

کشورها و نظام‌های سیاسی معتقد به این دیدگاه، ویژگی‌های خاصی دارند. این کشورها درجه توسعه یافتگی بالاتری نسبت به کشور همسایه داشته و سطح درآمد در آن‌ها بالاتر از کشور همسایه است. از آنجا که مناطق مرزی آن‌ها در مجاورت کشورهای توسعه نیافته قرار دارند، نتایج توسعه نیافتگی به همراه ناامنی از طریق مرز کشور هم‌جوار وارد کشورشان می‌شود و دارا بودن توان بسط و گسترش توسعه به داخل کشور هم‌جوار برای ایجاد یک

حاشیه توسعه‌ای- امنیتی برای کشور و مردم از خصوصیات دیگر این کشورها است. نمونه بارز آن، مرز بین آمریکا و مکزیک است که تمام ویژگی‌های برشمرده فوق را در بر می‌گیرد (صفاری و عبادی‌نژاد، ۱۳۹۱).

۲-۱-۳- نگرش قائل به درک متقابل توسعه و امنیت

در این نگرش عقیده غالب بر آن نیست که امنیت و توسعه بر یکدیگر مقدم‌اند بلکه ارتباط هم‌عرض و همسنگ توسعه و امنیت برای آن حائز اهمیت است. اهمیت امنیت در کشورهایی که به این دیدگاه معتقدند با اهمیت توسعه، همسنگ و در ارتباط با یکدیگر است. به عبارت دیگر، در این کشورها درک متقابلی از توسعه و امنیت دیده می‌شود و آن‌ها لازم و ملزوم یکدیگر تلقی می‌گردند. ازجمله مهم‌ترین ویژگی‌های کشورهایی که به این نظام فکری معتقدند می‌توان به داشتن محدودیت سرزمینی، کشور دارای یک کل واحد و منسجم، فعال بودن ارتباطات مرزی با کشورهای هم‌جوار و حیات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دوسویه و گره خورده کشورهای دو سوی مرز را نام برد. نمونه بارز با ویژگی‌های بالا شامل کشورهای عضو اتحادیه اروپا است. در میان این کشورها، ارتباطات فضایی بسیار گسترده است و به تبع آن، ارتباطات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نیز بسیار قوی است (صفاری و عبادی‌نژاد، ۱۳۹۱).

۲-۱-۴- نگرش قائل به تفکیک توسعه و امنیت در عرصه عمل

در این دیدگاه، ارتباط میان توسعه و امنیت نادیده گرفته شده و درک متقابلی از سوی دست‌اندرکاران توسعه و امنیت نسبت به یکدیگر برقرار نشده است. توسعه و امنیت در مناطق مرزی بدون هماهنگی، هریک راه خود را می‌پیمایند؛ بنابراین، بحث اولویت نیز به طور جداگانه در هر دو میدان توسعه و امنیت توسط مسئولان آن‌ها مطرح و مورد توجه قرار می‌گیرد. مهم‌ترین ویژگی‌های کشورهایی با این نگرش شامل گستردگی سرزمین و ضعف پیوندهای فضایی بین مناطق کشور، ضعف پیوستگی فضایی با کشورهای هم‌جوار به دلیل گستردگی سرزمینی، ضعف پیوستگی بین اجزا دستگاه گسترده اداری دولتی، به‌ویژه در رابطه با برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری، حاشیه‌ای بودن مناطق مرزی و توسعه نیافتگی به همراه ناامن بودن آن‌ها، عدم وابستگی کشور به منابع موجود در مناطق مرزی، عدم توانایی دولت مرکزی و دستگاه‌های تابعه ملی و محلی در استفاده از منابع مناطق مرزی و گستردگی فضایی از کل منطقه و عدم تعادل‌های منطقه‌ای بین مناطق داخل کشور است. از این‌رو در این کشورها گرایش غالب در ارتباط با برنامه‌ریزی، جدایی‌خواهی و تک‌روی در زمینه‌های مختلف و ازجمله در زمینه توسعه و امنیت است. در چنین کشورهایی، مسئولان هر بخش از دستگاه‌های برنامه‌ریزی و اداری کشور، اولویت را در اقدامات خود دیده و آن را جدای از اقدامات دیگر بخش‌ها می‌دانند و به طور اصولی در مورد ارتباط بخش‌های فعالیت با یکدیگر نه در عرصه اندیشه و نه در عرصه عمل متمایل نمی‌شوند.

نمونه بارز این کشورها، جمهوری اسلامی ایران است. گستردگی پهنه ایران، داشتن مرز طولانی با پانزده کشور همسایه، تنوع شدید مناطق مرزی از کوهستانی، کویری، دریایی تا دشت و کوهپایه‌ای در کنار حاشیه‌ای بودن مناطق مرزی و ویژگی‌های برشمرده در سیاست‌ها و برنامه‌های عملی، عدم تعادل فضایی در داخل و گسستگی فضایی با کشورهای همجوار را موجب شده است (صفاری و عبادی‌نژاد، ۱۳۹۱).

۲-۲- مدل‌های مدیریت مرزی

۲-۲-۱- مدل مدیریتی نظامی - انتظامی

در این مدل با توجه به نگرش راهبردی به مرزها، بیشتر کنترل اداره و مناطق مرزها در اختیار دستگاه‌های نظامی و انتظامی قرار می‌گیرد. این نوع مدیریت زمانی برای کنترل مرزها و اداره آن ارجحیت می‌یابد که فضای تهدید چه در محیط‌های پیرامونی و چه در فضای داخلی نسبت به مرزها در کشور حاکم می‌گردد و کنترل و راهکارهای معمولی جوابگوی تهدیدهای بالفعل و بالقوه نیست. در این صورت، انسداد کامل مرزها به عنوان راهبردهای جاری کشور قلمداد می‌شود که در آن از دو شیوه سنتی و مدرن به شرح زیر استفاده می‌شود:

راهکارهای سنتی انسداد مرزی:^۱ حفر کانال، انسداد دهانه‌های مرزی، نصب سیم خاردار، ایجاد خاکریز، ایجاد دیواره‌های بتون‌آرمه، ایجاد پاسگاه و برجک‌های مرزی، احداث راه‌های مرزی، تقویت نیروهای مرزبانی و مرزداری، تشکیل هنگ‌های مرزی و طرح منطقه ممنوعه در حاشیه مرزها.

راهکارهای مدرن انسداد مرزی: استفاده از سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی و فناوری اطلاعات، استفاده از سنجنده‌های فضایی در تهیه اطلاعات مرزی، شنودهای رادیویی، دیده‌بانی از طریق سنجنده‌های فضایی و وسایل الکترونیکی، سیستم‌های تشخیص هویت بیومتریک و ... (دهمرد، ۱۳۹۵).

۲-۲-۲- مدل مدیریت کارکردی و توسعه‌گرا

این مدل بر محور توسعه مناطق مرزی، پویایی و شکوفایی کارکرد مرزها متمرکز است. طبق این نگرش، زمینه‌های بحران و تهدید را می‌توان با بهره‌مندی از کارکردهای موجود کاهش داد یا از بین برد؛ بنابراین، دستگاه‌ها و وزارتخانه‌هایی که در امور مرز و مدیریت آن دخیل و فعال هستند، می‌توانند در زمینه‌های مختلف توسعه و عمران این مناطق دارای نقش باشند. علاوه بر این، استفاده از اهالی مناطق مرزی و مشارکت آن‌ها در برنامه‌های اجرایی، یکی از ارکان مدیریتی است (دهمرد، ۱۳۹۵).

1. Border Blockade

۲-۲-۳- مدل مدیریتی همه‌جانبه گرا

موقعیت و وضعیت ویژه کشور، حساسیت‌ها، پیچیدگی‌های مرزها و مناطق مرزی از یک طرف و تحولات جهانی و منطقه‌ای در ابعاد سیاسی، اقتصادی، دفاعی و امنیتی از طرف دیگر ایجاب می‌کند که از نگرش تک‌بعدی به مرزها پرهیز شود و در مدیریت و اداره آن تمامی زوایا و زمینه‌ها مدنظر قرار گیرد. درواقع در این مدل به بحث امنیت یک‌جانبه نگریسته نشده و هم به کنترل نظامی و انتظامی و هم به توسعه، عمران و شکوفایی اقتصادی مناطق توجه می‌شود.

۲-۳- مفاهیم مرتبط با توسعه پهنه‌های مرزی

۲-۳-۱- پهنه فضایی اقتصاد مرزی^۱

پهنه فضایی اقتصاد مرزی، شبکه‌ای از فعالیت‌هاست که به دنبال تقویت تجارت فرامرزی، سرمایه‌گذاری و تقویت اقتصادی و توسعه اجتماعی در طول نوار مرزی میان کشورها است. این مفهوم، ارتباط بسیار نزدیکی با مفهوم مناطق ویژه اقتصادی (spatial economic zone) دارد؛ اما برخی ویژگی‌هایی که منحصرأ با خصیصه مرزی بودن مرتبط است را در نظر گرفته و بر آن تأکید می‌کند (Montague & Tangtrongita, 2014).

یک منطقه اقتصادی مرزی از نظر جغرافیایی اشاره به منطقه جغرافیایی دارد که در مجاورت یک مرز بین‌المللی واقع شده است که از نظر اقتصادی برای هر دو سوی مرز بسیار حائز اهمیت بوده و گستره متنوعی از فعالیت‌ها همچون زیرساخت‌ها، هاب‌های حمل‌ونقلی، لجستیکی و خدمات زیربنایی تجارت و سرمایه‌گذاری فرامرزی را شامل می‌شود. در برخی موارد، این منطقه شهرهای خواهرخوانده^۲ که با یکدیگر به صورت مشترک کار می‌کنند را می‌تواند دربر داشته باشد. اصولی که مناطق اقتصادی مرزی (SBEZ) بر اساس آن کار می‌کنند بسیار شبیه به مناطق ویژه اقتصادی (SEZ) است.

در این مناطق:

۱- به سرمایه‌گذاران اجازه داده می‌شود که بدون پرداخت عوارض گمرک، صادرات و واردات داشته باشند.

۲- فرایندهای قانونی اخذ مجوز و سایر عملیات مربوطه با سرعت بیشتری خدمات‌رسانی می‌شود.

1. Spatial Border Economic Zone (SBEZ)
2. Sister city

۳- به طور معمول سرمایه‌گذاران از پرداخت مالیات بر ارزش افزوده،^۱ مالیات‌های مشترک میان کشورها و نیز مالیات‌های محلی معاف هستند. به علاوه در این مناطق، طیف وسیع‌تری از خدمات وجود دارد که ارتباط‌پذیری فیزیکی دو سوی مرز را تقویت می‌کند. همچون امکانات ویژه حمل و نقل، تسهیلات ارتباطی، انرژی و یکسری زیرساخت‌های نرم‌افزاری مرتبط مانند (۱) حکمروایی (قوانین کار و ضوابطی که مرتبط با خدمات تجارت، سرمایه‌گذاری و امور مالی هستند)؛ (۲) زیرساخت‌های اقتصادی (خدمات و زیرساخت‌های لجستیک، خدمات مالی، انبارداری و...)؛ و (۳) زیرساخت‌های اجتماعی (شهرها و سکونتگاه‌های مرزی، سیستم‌های آموزش، تحقیق، رفاه اجتماعی و نظام بهداشت و سلامت) (Montague & Tangtrongita, 2014).

یک منطقه ویژه اقتصادی مرزی تفاوت‌های قابل توجه ساختاری با مناطق ویژه اقتصادی دارد. یکی از این تفاوت‌های مهم، وجود یک پهنه قراردادی است که در نزدیکی دروازه‌های مرزی به منظور کاهش هزینه‌های تولید و هزینه‌های لجستیکی استقرار یافته است. وجود چنین مناطقی در محدوده‌های مرزی کشورها، سرمایه‌گذاران را برای فعالیت‌های تولیدی ترغیب می‌کند و از این طریق باعث تقویت زنجیره ارزش در این مناطق شده و تجارت و سرمایه‌گذاری فرامرزی را به محرکی برای توسعه و رفاه اقتصادی و اجتماعی جمعیت ساکن در مناطق مرزی تبدیل می‌کند.

۲-۳-۲- پهنه‌های توسعه مرزی^۲

پهنه توسعه مرزی درواقع مناطق ویژه اقتصادی هستند که در مناطق مرزی واقع شده‌اند و هدف تخصصی آن‌ها، تقویت تولیدات فرامرزی و تجارت با کشورهای همسایه است. استفاده مؤثر و مناسب از پهنه‌های توسعه مرزی می‌تواند تأثیری سه‌گانه بر رشد اقتصادی، توزیع عادلانه‌تر جغرافیایی توسعه اقتصادی و همبستگی عمیق‌تر اجتماعی داشته باشد.

سایت‌های اقتصاد مرزی مناطقی هستند که از دیدگاه نظری، تلاقی دیدگاه‌های گوناگونی در زمینه‌های مختلف ازجمله اقتصاد جغرافیایی، نظریه‌های توسعه روستایی و نظریات تجارت جهانی هستند. این ماهیت میان‌رشته‌ای در ادبیات مناطق مرزی باعث شده تعبیر گوناگونی از اقتصاد و عملکرد این مناطق وجود داشته باشد. نواحی مرزی معمولاً به وسیله فرایندهای سیاسی پیچیده و خاصی تعیین می‌شوند. ازجمله مواردی که در تعیین این نواحی مؤثر است می‌توان به شرایط جغرافیایی، قوانین و شرایط تجارت و برخی شرایط ویژه هر منطقه اشاره کرد.

مناطق مرزی معمولاً از مراکز توسعه اقتصادی داخل کشورها مستقل هستند. در نواحی مرزی میان کشورها معمولاً عدم توازن و تعادل قابل توجهی وجود دارد و شهرهای واقع در این نواحی معمولاً از مزیت استفاده از پتانسیل

1. Value Added Tax (VAT)

2. Border Development Zones (BDZ)

مرزی بودنشان غافل هستند یا به اندازه کافی از آن بهره نمی‌گیرند. همچنین معمولاً این مناطق به نقاط گریزی برای مهاجرت از کشور مربوطه به سمت سایر کشورها تبدیل می‌شوند. به علاوه مناطق مرزی معمولاً با چالش‌های بسیاری از سوی جمعیت روستایی مواجه‌اند. به طور کلی ماهیت جمعیتی نواحی مرزی گذرا است و این مسئله خود باعث تشدید چالش‌های اقتصادی و اجتماعی در این مناطق می‌شود.

شهرهای منزوی مرزی اغلب از تجمع اقتصادی پایینی برخوردارند، دارای زیرساخت‌های فیزیکی ضعیف و آسیب‌پذیری بوده و به نیروی کار ماهر، دسترسی دشواری دارند. در نتیجه با وجود پتانسیل بالای نواحی مرزی، این نواحی با مشکلات و موانع بسیاری برای تقویت سرمایه‌گذاری و تجارت روبه‌رو هستند. همچنین ارتباط مؤثر با بازارهای داخل و خارج از کشور، یکی دیگر از موانع مهمی است که بر سر راه توسعه این مناطق وجود دارد.



نمودار ۱: ساختار پهنه‌های توسعه مرزی و فعالیت‌های متداول در این پهنه‌ها

۲-۳-۳- مؤلفه‌های اثرگذار در شکل‌گیری پهنه‌های توسعه مرزی

در شکل‌گیری پهنه‌های توسعه مرزی سه عامل دارای اهمیت کلیدی می‌باشند. این سه عامل منجر به مزیت اقتصادی بالاتر یک پهنه توسعه مرزی نسبت به پهنه یا پهنه‌های دیگر می‌شوند و شامل موارد زیر هستند:

الف: منطقه ویژه اقتصادی (SEZ)

منطقه ویژه اقتصادی، هسته مرکزی پهنه‌های توسعه مرزی را تشکیل می‌دهد. منطقه ویژه اقتصادی، یک منطقه محصور است و شرکت‌هایی که در آن واقع شوند از بخشودگی‌های مالیاتی و یکسری از امکانات و خدمات ویژه برخوردار خواهند شد. منطقه ویژه اقتصادی معمولاً به وسیله فنس از محیط پیرامون خود به طور فیزیکی مجزا می‌شود. این مناطق مدیریت واحد و مجزایی برای خود دارند. منطقه ویژه اقتصادی قرار گرفته در نواحی مرزی

می‌تواند به عنوان نقطه‌ای برای اتصال زنجیره‌های تولید کشورهای منطقه باشد. شرکت‌هایی که در مناطق ویژه اقتصادی مرزی قرار گرفته‌اند می‌توانند مشارکت در زنجیره ارزش منطقه‌ای و جهانی را به وسیله افزایش واردات مورد نیاز برای تولیداتشان و همچنین به وسیله تولید ارزش افزوده بیشتر از طریق ارائه کالا یا خدمات برای استفاده ثانویه و صادرات آن به کشورهای همسایه تقویت کنند و نقش خود را در اقتصاد منطقه پررنگ نمایند.

ب: شبکه لجستیکی پیشرفته و موقعیت در زنجیره اقتصادی

شهرهای مرزی در نقاط استراتژیک حمل و نقلی و مناطق خاصی از کریدورهای حمل و نقلی قرار گرفته‌اند. با وجود محدودیت‌های زیرساختی که در راه همبستگی منطقه‌ای این شهرها و توسعه آن‌ها وجود دارد، شهرهای مرزی بسیار توسعه یافته‌تر از روستاهای پیرامونی خود هستند و نوعی عدم تعادل منطقه‌ای در این زمینه دیده می‌شود.

شبکه جاده‌ای و ریلی باید به مراکز عملکردی دو سوی مرز متصل باشد و اتصال شهرهای مرزی به بازارها و مراکز توزیع و تأمین دو سوی مرز را فراهم کند.

زیرساخت‌های فیزیکی با حضور شبکه‌های لجستیکی پیشرفته تکمیل می‌شوند. راه‌اندازی شرکت‌های حمل و نقلی در این نواحی بسیار ضروری است، چراکه این شرکت‌ها می‌توانند در توسعه شبکه حمل و نقل محلی بسیار کارآمد باشند و از سوی دیگر به عنوان یک قطب رهبری‌کننده حمل و نقل در دو سوی مرز عمل نمایند. به علاوه شهرهای مرزی نقش بسیار مهمی در مدیریت اداری امور تجارت و توسعه مرزی با مشارکت گمرک منطقه دارند.

زیرساخت‌های فرامرزی می‌توانند هزینه‌های مرتبط با لجستیک را در شهرهای مرزی افزایش دهند و در عین حال باعث توسعه همه‌جانبه این مناطق شوند. خدمات تجاری در این مناطق اغلب زیرساخت‌های ارتباطی و اطلاعاتی قدرتمندی را طلب می‌کند، در حالی که زیرساخت‌ها در این مناطق دچار مشکلات ریشه‌ای هستند. به عنوان مثال، دیجیتالی کردن فرایندهای فروش یکی از مهم‌ترین ویژگی‌ها در خدمات تجارت است، در حالی که در بسیاری مناطق مرزی در جهان که نسبت به مناطق مرکزی سرزمین خود کمتر توسعه یافته هستند چنین خدماتی وجود ندارد و در نتیجه، خدمات تجارت مرزی با کندی و به شیوه‌ای سنتی صورت می‌پذیرد که با ماهیت مناطق اقتصادی مرزی سازگار نیست.

پهنه توسعه اقتصادی مرزی نقطه تلاقی عملکردی کریدور حمل و نقلی و کریدور اقتصادی است. هزینه‌های مرتبط با تجارت خدمات، کالاها و انسان‌ها در طول یک کریدور اقتصادی یکی از مهم‌ترین عوامل در تمایل شرکت‌ها برای قرارگیری در منطقه مرزی است.

تعرفه‌های مالیاتی عموماً حدود ۱۰ درصد هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم همکاری شرکت‌ها را شامل می‌شوند و هزینه‌هایی که تعرفه خاصی ندارند بیش از ۹۰ درصد هزینه‌های همکاری را در برمی‌گیرند. این هزینه‌ها تا حد زیادی مرتبط با امکانات و خدمات پشتیبان حمل‌ونقل و لجستیک است و کشوری که موقعیت بهینه‌تری را در این زمینه فراهم کند شانس بیشتری برای پذیرش همکاری در منطقه ویژه اقتصادی مرزی خود دارد. این هزینه‌های غیرتعرفه‌ای شامل هزینه‌های مستقیم تجارت دو سوی مرز، دسترسی و استفاده از خدمات ICT، محیط کسب و کار، خدمات ارتباط‌پذیری دریایی و سایر خدمات غیرتعرفه‌ای را شامل می‌شود.

ج: ساختار اقتصادی متنوع

مهم‌ترین ویژگی شهرهای مرزی توانایی آن‌ها در بهره‌مندی از مزیت‌های اقتصادی دو سوی مرز است. بر اساس نظریات اقتصادی، ارزش نیروی کار در دو مکان جغرافیایی که نزدیک هم هستند باید تقریباً برابر باشد؛ اما در نواحی مرزی این مناسبات کمی متفاوت است. به این معنا که قوانین هر کشور و کنترل‌هایی که روی مرزهای خود دارد شرایط اقتصادی ویژه‌ای را برای آن کشور پدید می‌آورد و قیمت خدمات واحد را در دو سوی مرز تغییر می‌دهد.

همچنین ممکن است در دو سوی مرز، هریک از کشورها دارای مزیت‌های رقابتی باشند که تکمیل‌کننده یکدیگر است و در صورت شکل‌گیری همکاری میان کشورها ظرفیت تولیدی بسیار بالاتری نسبت به آنچه هر یک از کشورها جداگانه توانایی دستیابی به آن را داشتند، محقق سازد؛ اما یافتن این تفاوت‌های مکمل در دو سوی مرز، نیازمند سطحی از همکاری میان دو کشور است. به عنوان مثال، در مناطق مرزی سوئیس این اجازه به صاحبان مشاغل و کارکنان در زمینه‌های مختلف داده می‌شود که به طور روزانه میان فرانسه و ایتالیا و سوئیس رفت و آمد کنند و همکاری‌های مشترکی با این کشورها داشته باشند.

د: توسعه مشاغل کوچک و متوسط SMEs

تحقق توسعه همه‌شمول در مناطق مرزی نیازمند سطحی از مداخله دولت در این مناطق است. در این مناطق دولت باید زمینه‌های رشد مشاغل کوچک و متوسط را فراهم کند. در این زمینه مناطق ویژه اقتصادی می‌توانند بسیار کمک‌کننده باشند. مداخله دولت می‌تواند به صورت ایجاد امکانات آموزش و مهارت مورد نیاز در منطقه یا کمک‌های مالی مستقیم باشد.

ه: تسهیل مقررات

تفاوت‌های قانونی مؤثر بر تجارت در دو سوی مرز عامل مهمی برای پیشی گرفتن یک سو بر دیگری است. قوانین مرتبط با نیروی کار و محافظت‌های محیط‌زیستی می‌توانند تقاضا و عرضه اقتصادی در میان کشورهای همسایه در مجاورت مرز را تحت تأثیر قرار داده و در برخی نسبت به سایرین مزیت ایجاد کند. ازجمله دیگر عواملی که به شدت بر مزیت برای سرمایه‌گذاری و تجارت در مناطق مرزی مؤثر است، اتصال به سیستم بانک‌های جهانی و سیستم‌های پرداخت مالی سریع و ایمن ارزی است.

یک بخش مهم از تمایل به سرمایه‌گذاری در مجاورت مرزها، ساده‌سازی رژیم‌های قانونی و مقرراتی است که معمولاً ناظر بر تشکیل مناطق ویژه اقتصادی هستند. تسهیل فرایندهای مقرراتی می‌تواند فرایندهای کسب مجوز برای سرمایه‌گذاری و کار، مجوزهای لازم برای صادرات و واردات، مقررات مربوط به خدمات تجاری و حرفه‌ای، کمک‌هزینه مربوط به تأمین خدمات زیرساختی پهنه تجارت مرزی، قوانین مرتبط با حداقل صادرات، نیروی کار و محیط‌زیست را تسهیل کند.

و: توسعه هماهنگ اجتماعی - اقتصادی پهنه توسعه اقتصاد مرزی

موضوعی که پهنه‌های توسعه اقتصادی مرزی را از سایر پهنه‌های ویژه اقتصادی (SEZ) تفکیک می‌کند، همبستگی استراتژیک توسعه در مناطق مرزی به استراتژی‌های توسعه در نواحی مجاور و پیرامون مرز است. درواقع موفقیت بلندمدت و پایدار پهنه‌های تجارت مرزی رابطه تنگاتنگی با برنامه‌های توسعه شهرستان‌های دربرگیرنده و مجاور مرز دارد. شرایط اجتماعی و اقتصادی محلی و منطقه‌ای و جهت‌گیری‌های آموزش و مهارت نیروی کار در این مناطق یکی از مهم‌ترین عوامل برای جذب خدمات سطح بالا، برتر و فعالیت‌های تولیدی پربازده در این مناطق است؛ بنابراین پهنه‌های ویژه توسعه و اقتصاد مرزی باید شرایط توسعه اجتماعی و اقتصادی زمینه‌ای که در آن قرار گرفته‌اند را در نظر داشته و به دنبال آن باشند که چگونه این مناطق می‌توانند مدل کاملی از تجارت، گردشگری، خرده‌فروشی، ارائه خدمات خرد، صنعتی و تولیدی را تحقق ببخشند. ازجمله مهم‌ترین عواملی که به تحقق این مدل در این مناطق کمک می‌نماید، وجود رفاه اجتماعی و اقتصادی میان مردمان این مناطق است که آن‌ها را به مشارکت‌کنندگان فعالی در این حوزه تبدیل می‌کند.

جدول ۲: مؤلفه‌های کلیدی مؤثر بر شکل‌گیری پهنه‌های توسعه مرزی

مؤلفه‌ها	اجزای کلیدی پهنه‌های توسعه مرزی
- شرکت‌ها/ صنایع - سیستم یکپارچه تولید - استراتژی تقویت سرمایه‌گذاری - ارزیابی محیط‌زیستی	منطقه ویژه اقتصادی (SEZs)
- ارتباط با کشورهای همسایه - اتصال به زنجیره ارزش فرامرزی - مزیت‌های نسبی و رقابتی در صنایع و بخش‌های تولیدی- خدماتی - فعالیت‌های دارای ارزش بالا و بازارهای مرتبط با این فعالیت‌ها برای سرمایه‌گذاری	زنجیره ارزش
- ارتباط با کریدورهای بین‌المللی - زیرساخت‌های جاده‌ای و ریلی - امکانات و خدمات انبارداری - زیرساخت‌های فناوری ارتباطات و اطلاعات - استانداردها و کیفیت بازرسی - خدمات مربوط به سلامت و بهداشت - خدمات تجارت و حمل‌ونقل - توزیع فضایی مراکز خدمات‌رسانی - هزینه‌های انتقال به مراکز توزیع و دسترسی به بازارها	حمل و نقل و لجستیک
- مقررات - مشوق‌ها و تسهیلات - نقشه جامع پهنه‌بندی و کاربری زمین - چارچوب قانونی پهنه تجارت مرزی	چارچوب‌های قانونی و مقرراتی
- استراتژی کلان توسعه سرزمینی - وضعیت اجرای استراتژی توسعه - هم‌افزایی فرامرزی - شرایط امنیتی	توسعه اجتماعی و اقتصادی
- مراکز توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط - وجود سیستم شبکه‌ای از مراکز کسب و کار کوچک و متوسط - خدمات پشتیبانی و ضمانت مالی	توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط (SME) و خدمات پشتیبان کسب و کار (BDS)

۲-۴- طرح انسداد مرز در ایران

به منظور کاهش پیامدهای منفی ناشی از مسائل مناطق مرزی، طرح انسداد مرزی از سوی نیروی انتظامی و نهادهای وابسته پیشنهاد شده است. این طرح در قالب ایجاد موانع فیزیکی چون دیوار بتونی، احداث کانال و خاک‌ریز، سیم خاردار و برجک‌های مرزی به مرحله اجرا گذاشته شده است.

مهم‌ترین هدف از اجرای طرح‌های موسوم به انسداد مرزی، کنترل صحیح مرزها و استفاده حداکثری از مزیت‌های مرزها در چارچوب قوانین موجود در کشور است. ازجمله نکات مورد توجه در ارتباط با طرح انسداد مرزی در ایران می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- استفاده از راهکارهای جدید و نرم‌افزاری انسداد مرز در کنار راهکارهای سنتی و کلاسیک مانند سنجش از راه دور، شنوهای رادیویی و سیستم اطلاعات جغرافیایی
- استفاده از افراد بومی تحصیلکرده در امور منطقه
- واگذاری اقدامات و تصمیم‌گیری‌ها تا حد امکان به افراد و متخصصان بومی در خصوص راهکارهای کارآمد مدیریت مرزها
- افزایش رفاه مرزنشینان و در پی آن، افزایش همگرایی ملی و وفاداری ملی
- افزایش توان کارکنان مرزی و قدرت مانور، نظارت و کنترل
- استفاده از تشکلهای مردمی و پایگاه‌های بسیج مردمی در تأمین امنیت مرزها

۳- مرور تجربیات داخلی و خارجی در حوزه طرح‌های انسداد مرز

به طور کلی مرزهای بین‌المللی در شکل‌دهی به مناسبات سیاسی و اقتصادی میان حکومت‌ها نقش برجسته‌ای را بر عهده دارند. مرزها کنش مرزنشینان را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند. شکوفایی و زوال شهرها و حوزه نفوذ آن‌ها در مجاورت مرز، بستگی به این دارد که خط مرزی، چه نقش‌های جدیدی را برای آن‌ها پدید می‌آورد (سلطانی، ۱۳۹۲). در ادامه، تجربیات برخی از کشورها در حوزه طرح‌های کنترل و مدیریت مرزی بررسی شده است.

۳-۱- مرور تجربیات خارجی

۳-۱-۱- کشورهای اروپایی

کشورهای اروپایی دارای تجربه منحصر به فردی در حوزه مدیریت مرزها هستند. در سال ۱۹۹۳، مرزهای داخلی میان دوازده عضو اتحادیه اروپا برداشته شد تا مردم، کالاها، خدمات و سرمایه به صورت آزاد حرکت داشته باشد. در این هنگام، در این کشورها تلاش‌هایی صورت گرفت تا مرزهای خارجی مشترک برای دشوارتر کردن ورود مهاجران و اقامت پناهجویان تقویت شود. البته کشورهای عضو اتحادیه اروپا درصدد حذف کامل مرزهای میان خود نبوده‌اند بلکه می‌کوشند تا استانداردهای مشترکی برای برقراری روادید بیومتریک راه‌اندازی کنند. این سامانه برای برخورد با مهاجران در سیستم شنغن به کار می‌رود که اثر انگشت و چهره‌نگاری را به همراه اطلاعات فردی دربردارد؛ یعنی اروپا، آمریکا و دیگر کشورهای جهان به سوی بیومتریک جهانی که مبتنی بر سیستم ID است، می‌روند که در آن با معاوضه اطلاعات مربوط به افراد از طریق شبکه‌های کامپیوتری و منابع اطلاعاتی صورت می‌گیرد (سلطانی، ۱۳۹۲).

۳-۱-۲- کشورهای نفتا- آمریکا، کانادا و مکزیک

معمولاً میان موضوع مهاجرت غیرقانونی و تقویت مرزها نوعی ارتباط دوسویه وجود دارد. به دلیل مهاجرت‌های غیرقانونی از مکزیک به آمریکا، دولت ایالات متحده در حال اجرای طرحی به منظور ساخت «دیواری سه لایه» است تا از ورود مهاجران غیرقانونی جلوگیری به عمل آید. فناوری شناسایی، بازرسی مهاجران، بستن ادواری مرز و تحقیقات پی‌درپی و گسترده، حکایت از روندی می‌کند که با فرضیه‌های سرزمین‌زدایی و مرززدایی در عصر جهانی شدن هم‌خوانی ندارد (سلطانی، ۱۳۹۲).

در مورد ایالات متحده، مرزهای هوشمند یکی از نوآوری‌ها برای تسهیل تجارت، کنترل و مراقبت از تروریست‌ها، سلاح‌های کشتار جمعی، داروهای قاچاق و مهاجران غیرقانونی بوده است. استفاده از این فناوری‌ها و نوآوری‌ها

باعث همکاری نزدیک آمریکا، مکزیک و کانادا در مبارزه با تروریسم است. اگرچه مرزهای هوشمند مربوط به ورودی‌های مرز است؛ اما این امر سبب بهبود مدیریت بر کل مرز می‌شود. فناوری‌های بیومتریک برای بازرسی‌های هویتی با توجه به رشد روند جهانی تروریسم به طور روزافزون مورد توجه قرار گرفته است. این روش، شکاف روش‌های سنتی مرز در عصر جهانی شدن را پر می‌کند و سبب تقویت کارایی مرز و مدیریت آن می‌شود. ایجاد مرزهای هوشمند هماهنگ با توسعه تجارت در عصر جهانی شدن از جمله مهم‌ترین استراتژی‌های مطرح برای مدیریت مرز در کشور آمریکا است (سلطانی، ۱۳۹۲).

در دهه ۱۹۹۰ دو کشور آمریکا و مکزیک به همراه کانادا، معاهده نفتا را امضا کردند. در این معاهده، برنامه توسعه و امنیت در مناطق مرزی سه کشور، به‌ویژه در مرزهای آمریکا و مکزیک تدوین شد. طبق این برنامه موارد زیر مورد توجه قرار گرفت:

- سرمایه‌گذاری آمریکایی‌ها در مکزیک، به‌ویژه در مناطق مرزی باعث توسعه اقتصادی مناطق جنوبی آمریکا و مناطق شمالی مکزیک و ایجاد امنیت برای هر دو کشور شد.
- منطقه مرزی بین دو کشور به طول ۳۱۴۱ کیلومتر و عرض ۱۰۰ کیلومتر (۵۰ کیلومتر داخل خاک آمریکا و ۵۰ کیلومتر داخل خاک مکزیک) به عنوان منطقه ویژه جهت سرمایه‌گذاری با هدف توسعه و جذب مهاجران جویای کار که از مکزیک به آمریکا مهاجرت می‌کنند، ایجاد شد.
- در نوار داخل خاک آمریکا با عرض پنجاه کیلومتر، شهرهای آمریکایی با شهرهای مکزیک واقع در نوار پنجاه کیلومتری باقیمانده، خواهرخوانده شدند. طبق معاهده نفتا، شهرهای آمریکایی باید به خواهرخوانده‌های مکزیک خود کمک کنند تا فرایندهای توسعه را بگذرانند.
- در منطقه مرزی دو سوی مرز، همکاری مشترک تجاری و معافیت‌های سود بازرگانی اعمال شد.
- کارخانه‌های شهرهای آمریکایی شعبه‌هایی از خود را داخل شهرهای خواهرخوانده مکزیک خود، احداث کردند تا مهاجران مکزیک جویای کار را بدون نیاز به عبور غیرقانونی و پرمخاطره از مرز، داخل خاک مکزیک به کار مشغول کنند. در نتیجه، صنایع مشترک بین دو کشور با استفاده از سرمایه و فناوری آمریکایی و نیروی کار مکزیک رشد و توسعه یافت.
- گسترش شعاع و حوزه خدمات‌رسانی شهرهای آمریکایی تا حدی پیش رفت که شامل شهرهای خواهرخوانده مکزیک نیز بشود. بیمارستان‌ها، مدارس، دانشگاه‌ها و دیگر مراکز خدماتی آمریکا شعبه‌هایی داخل شهرهای خواهرخوانده خود دایر کردند تا خدماتی هم‌سطح با شهرهای آمریکایی در شهرهای مکزیک نیز عرضه کنند.

- باز شدن بازارهای دو کشور به روی یکدیگر در این مناطق.
- دستاوردها، نتایج و آثار طرح‌های اجراشده در چارچوب معاهده نفتا در این منطقه عبارت است از:
 - ۱- توسعه اقتصادی و افزایش سطح رفاه عمومی
 - ایجاد فرصت‌های شغلی جدید درون شهرهای مکزیکی واقع در نوار مرزی برای تعداد زیادی از بیکاران مکزیکی؛
 - افزایش سطح درآمد خانوارهای مکزیکی و بالا رفتن سطح رفاه اجتماعی شهرهای خواهرخوانده.
- ۲- استفاده بهینه از منابع منطقه‌ای
- ایجاد تحرک اقتصادی با بهره‌برداری از منابع محلی، به‌ویژه منابع انسانی محلی؛
- ۳- کاهش میزان تردد غیرقانونی
- تقویت اقتصاد پایه منطقه‌ای به دنبال بی‌رونق شدن اقتصاد متکی بر قاچاق؛
- تقویت امنیت در دو سوی مرز به دلیل کاهش تردد غیرقانونی؛
- کاهش انگیزه عبور غیرقانونی به قصد اشتغال در آمریکا با افزایش فرصت‌های شغلی داخل خاک مکزیکی (طبق آمار رسمی، آمار سالانه تردد غیرقانونی از ۲۵ میلیون مورد در سال‌های قبل از اجرای موافقت‌نامه نفتا به کمتر از یک میلیون مورد پس از اجرای آن رسید)؛
- کاهش قابل توجه جو ناامنی و افزایش ضریب امنیت در منطقه با اجرای طرح‌های توسعه در منطقه مرزی به دلیل تراکم جمعیت بیشتر در منطقه مرزی (صفاری و عبادی‌نژاد، ۱۳۹۱).

۳-۱-۳- فلسطین و سرزمین‌های اشغالی

رژیم صهیونیستی از هنگام غصب سرزمین فلسطین در سال ۱۹۴۸ میلادی، در مناطق مرزی خود با کشورهای مجاور عرب با ناامنی مواجه بوده است. طی ۷۰ سال گذشته سیاست‌های تبعیض‌آمیز رژیم صهیونیستی بین یهودیان و مسلمانان باعث جدایی قومی و مذهبی شدید در سرزمین فلسطین شده و این جدایی و تبعیض به قطبی شدن اجتماعی انجامیده است. این سیاست‌ها باعث افزایش گرایش مهاجران یهودی به استقرار در مناطق مرکزی و رانده شدن اعراب به مناطق مرزی و حاشیه‌ای شده است. ناامنی، درگیری نظامی و تبعیض نژادی توسط رژیم صهیونیستی در مناطق مرزی که مسلمانان عرب در آن سکونت دارند، این مناطق را ناامن و عقب‌مانده نگاه داشته است. رژیم صهیونیستی در دهه ۱۹۹۰ میلادی، دلایل عقب‌ماندگی نواحی مرزی فلسطین اشغالی را مورد مطالعه قرار داده و طرح‌های توسعه منطقه‌ای را به منظور کاهش این میزان از عقب‌ماندگی به اجرا گذاشت. هدف از این

اقدامات می‌تواند کاهش احساسات خصمانه اعراب نسبت به آن رژیم، جستجوی بازار برای کالاهای رژیم اشغالگر قدس و درنهایت تأمین امنیت آن رژیم دانست. در سال‌های ۱۹۹۴-۱۹۹۶ نتایج این مطالعات نشان داد مناطق مرزی سرزمین فلسطین از عقب‌ماندگی شدیدی رنج می‌برند. فرصت‌ها و ارتقای شغلی آن مناطق در مقایسه با مناطق مرکزی بسیار کمتر بوده است. بر اساس این مطالعات، ویژگی‌های مناطق مرزی سرزمین فلسطین به شرح زیر است:

- نبود امنیت به دلیل همجواری همسایگان عرب متخاصم با رژیم اشغالگر قدس و فراهم شدن زمینه‌های لازم برای انجام عملیات شهادت‌طلبانه توسط فلسطینی‌ها
- وجود تهدیدات نظامی در مناطق مرزی و ایجاد تخریب‌های گسترده توسط ارتش رژیم اشغالگر قدس
- کمبود شدید زیرساخت‌های توسعه
- تمرکزگرایی شدید یهودی‌ها به سوی مناطق مرکزی در جستجوی امنیت بیشتر
- تبعیض نژادی شدید نسبت به مسلمانان عرب و متراکم کردن آن‌ها در مناطق مرزی و حاشیه‌ای
- تمرکز و تراکم شدید اقشار فقیر در مناطق مرزی
- توسعه نیافتگی مناطق مرزی و عدم تعادل منطقه‌ای میان مناطق مرکزی و مناطق مرزی
- احساس روانی و ذهنی نبود امنیت در سکونت و فعالیت در مناطق مجاور مناطق مرکزی توسط مهاجران یهودی
- عدم تمایل به سرمایه‌گذاری کلان در مناطق مرزی به دلیل عدم احساس امنیت کافی توسط هر دو بخش عمومی و خصوصی
- انزوای مناطق مرزی به دلیل دوری مسافت از مناطق توسعه یافته‌تر مرکزی و عدم پشتیبانی سریع به دلیل سختی دسترسی و ارتباط میان آن‌ها
- بالا بودن هزینه‌های رفت و آمد میان مناطق مرزی و مرکزی
- اختلاف شدید طبقاتی و تبعیض نژادی در تخصیص منابع و توزیع خدمات بین مناطق مرزی و مرکزی (موسوی، رحمانی و رحیمی، ۱۳۹۷).

برای مقابله با چنین معضلاتی، رژیم صهیونیستی راه‌حلهایی مانند موارد زیر را به کار گرفته است:

- ایجاد شهرک‌های مسکونی برای مهاجران یهودی به شکل شبکه‌های به هم پیوسته سکونت-امنیتی

- ایجاد ارتباط و پیوند بین توسعه مناطق مرزی با مناطق مرکزی به منظور کاستن از عدم تعادل منطقه‌ای
- اعمال سیاست‌های تشویقی ویژه جهت تقویت توسعه و افزایش میزان سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی و حاشیه‌ای
- توسعه آموزش‌های حرفه‌ای متناسب با نیازهای منطقه‌ای و محلی
- ایجاد شبکه‌های قوی توزیع خدمات از مرکز به سوی مناطق مرزی
- تقویت ارتباط میان مناطق مرزی و مرکزی به منظور مقابله با پیامدهای حاشیه‌ای بودن
- استفاده از توسعه به عنوان ابزار برقراری امنیت و پرهیز از هزینه‌های سنگین نظامی

از سال ۱۹۹۶ رژیم اشغالگر قدس طرح‌هایی را برای جلوگیری از نفوذ مبارزان فلسطینی از ناحیه کرانه باختری رود اردن بررسی کرد. سپس در پی افزایش عملیات استشهادی مبارزان فلسطینی، در سال ۲۰۰۲ تصمیم گرفت شبکه‌ای از دیوار و موانعی را در کرانه باختری رود اردن ایجاد کند که دیوار حائل نامیده می‌شود. این دیوار ۷۲۰ کیلومتر طول دارد که به موازات رود اردن بنا شده و از این بخش‌ها تشکیل گردیده است: یک محوطه مجهز به دستگاه‌های هشداردهنده الکترونیک برای کنترل کامل ورود و خروج، گودالی به عمق چهار متر، جاده بازرسی آسفالتی دو بانده، جاده ردیابی به موازات محوطه دستگاه‌های هشداردهنده، شش ردیف سیم خاردار روی هم چیده شده که محیط تأسیسات را در بر می‌گیرد. این شبکه از موانع مختلف به طور متوسط، پنجاه تا هفتاد متر عرض دارد و در بعضی منطقه‌ها عرض آن به صد متر می‌رسد. دیوارهای حائل میان رژیم اشغالگر قدس و همسایگانش عبارتند از:

الف: دیوار میان رژیم اشغالگر قدس و اردن

در حال حاضر رژیم صهیونیستی به عملیات ساخت دیوار فولادی در امتداد مرزهای زمینی و آبی میان زمین‌های اشغالی و صحرای سینا ادامه می‌دهد و عملیات ساخت دیوار فولادی با طول ۲۴۵ کیلومتر در امتداد مرز رژیم اشغالگر قدس و سینا مراحل پایانی خود را طی می‌کند. این دیوار در مرزهای آبی میان رژیم اشغالگر قدس و سینا نیز ادامه می‌یابد و در عین حال، رژیم اشغالگر قدس درصدد احداث دیوار فولادی در مرزهای اردن است.

ب: دیوار فولادی میان رژیم اشغالگر قدس و مصر

سه ضلع این مثلث را مصر، آمریکا و رژیم اشغالگر قدس تشکیل می‌دهند. به این صورت که دولت آمریکا تأمین هزینه، رژیم اشغالگر قدس تهیه تجهیزات و لوازم و مصر اجرای آن را بر عهده دارد. طرح دیوار فولادی در مرز مصر و غزه و گذرگاه رفح در اعماق زمین اجرا می‌شود تا مبارزان فلسطینی نتوانند سلاح، مهمات و مایحتاج خود را از

طریق مصر به غزه منتقل کنند. فاز اول این طرح شامل نصب دستگاه‌های کشف‌کننده تونل با فناوری بسیار پیشرفته است. این دستگاه‌ها در مقابل حرکت در داخل زمین و حتی اعماق آن واکنش نشان می‌دهند و به سرعت محل حفاری شده را کشف می‌کنند. در این طرح دولت آمریکا با صرف میلیون‌ها دلار هزینه تجهیزات بسیار پیشرفته الکترونیکی را در اعماق زمین مستقر کرده و مانع قاچاق سلاح و هرگونه کالا به غزه می‌شود (غلامی، خالدی و حسینی امینی، ۱۳۹۶).

۳-۱-۴- ترکیه

احداث دیوار مرزی در کشور ترکیه سابقه قابل توجهی دارد. ترکیه طرح دیوار مرزی را میان کشور خود و ارمنستان از سال ۱۹۹۳ اجرا کرده است. ترکیه در سال ۱۹۹۳ به علت تشدید منازعات و درگیری‌ها میان ارمنستان و آذربایجان، مرز خود را با ارمنستان به طور کامل بست. این موضوع اقتصاد ارمنستان را به طور کلی تحت تأثیر قرار داد، چراکه این کشور بعد از اقدام ترکیه در بستن مرزها نه از سمت شرق و نه از سمت غرب با بازارهای جهانی ارتباطی نداشت و تنها ارتباط ارمنستان از طریق ایران و گرجستان امکان‌پذیر می‌شد. در سال‌های اخیر ترکیه اقدام به احداث دیوار مرزی در مرزهای شرقی خود با ایران کرده است.

بر اساس محاسبات جدید سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، مرز ایران و ترکیه از منطقه عمومی بورالان (نقطه مرزی دیم قشلاق) به عنوان نقطه مرزی مشترک ایران، ترکیه و آذربایجان (در نخجوان) شروع شده و به طول ۵۶۶,۱ کیلومتر تا نقطه مرزی دالامیراغ (مرز مشترک ایران، ترکیه و عراق) ادامه دارد. از این میزان حدود ۵۲۴,۲ کیلومتر را مرز خشکی تشکیل داده و مابقی به مرز آبی اختصاص دارد.

به دلیل عدم توافق نهایی و سیر جنجالی در تعیین مسیر دقیق مرز ایران به صورتی تعریف شده که مرز درست در وسط یک روستا قرار گرفته است. همچنین در دو سوی مرز، روستاهای زیادی در نزدیکی نقطه صفر مرزی قرار دارند. در برخی نقاط در محدوده صفر مرزی نیز موانع تردد مصنوعی ایجاد شده است. این تردها برای قاچاق کالا، عبور مهاجران غیرقانونی حتی از نقاطی مانند افغانستان و بنگلادش به سمت ترکیه برای ورود به اروپا و همچنین مهاجرت غیرقانونی افراد تبعه دو کشور انجام می‌شود.

نوار مرزی ایران و ترکیه از منطقه‌ای عبور می‌کند که مملو از ارتفاعات صعب‌العبور است؛ بنابراین منطقه مرزی ایران و ترکیه به صورت تقریبی در دل مناطق کوهستانی شکل گرفته است. به طور کلی در بسیاری از مناطق، خاک ترکیه به وسیله موانع طبیعی از خاک ایران جدا شده است.

در مرز ایران و ترکیه سه بازارچه مرزی ساری‌سو در شهرستان ماکو، رازی در شهرستان خوی و سرو در شهرستان ارومیه وجود دارد. هرچند بازارهای مرزی در رونق اقتصادی مناطق مرزی ایران و ترکیه نقش مهمی دارند؛ اما

واقعیت امر این است که این بازارچه‌ها نه تنها نتوانسته‌اند در شکوفایی اقتصادی کشور ایران نقش داشته باشند بلکه به بازار وسیعی برای واردات قاچاق نیز تبدیل شده‌اند. در حالی که بازارهای مرزی ترکیه توانسته‌اند در یک سال هشت میلیارد دلار درآمد ایجاد کنند (مصدق و روشنی، ۱۴۰۰).

منابع تنش در روابط دو کشور ایران و ترکیه با تأکید بر منشأ جغرافیایی که کارکرد مرزی هم در آن‌ها بی‌تأثیر نیست را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد (مصدق و روشنی، ۱۴۰۰):

- ۱- مسئله کردها: واگرایی سنتی کردها برای ترکیه بسیار مهم است. با توجه به اینکه پراکندگی جمعیت کردها در حاشیه کوهستان‌های مرزی ایران و ترکیه قرار دارد، در حال حاضر و با توجه به تحولات منطقه و مسائلی مانند ادعای استقلال کردستان عراق سبب شده است که سیاست‌های ایران و ترکیه در خصوص موضوع کردها از یک همگرایی عملی پیروی و بر هم منطبق شود.
- ۲- اختلاف ایدئولوژیک میان ایران و ترکیه: امروز ترکیه پرچمدار سیستم سکولار بوده و برای گسترش آن همواره در تلاش است. این عامل باعث تقابل با جمهوری اسلامی ایران شده و گسترش تنش‌ها را به وجود آورده است.
- ۳- تعدد و اختلاف در دیدگاه‌های ژئوپلیتیک میان دو کشور: ایران و ترکیه و سایر دولت‌های پیرامونی ایران به طور کلی فاقد دیدگاه‌های ژئوپلیتیکی مجردند و دیدگاه‌های آنان تحت تأثیر تاریخ، ایدئولوژی سیاسی، موقعیت جغرافیایی، تنگناهای ارتباطی و آرمان‌های ملی و مذهبی از زمینه‌های تنش و مشاجره است.
- ۴- آب: قابلیت ترکیه برای اعمال فشار آبی بر ایران بسیار محدود و دارای مقیاس محلی و حداکثر منطقه‌ای است. با این حال ترک‌ها در استفاده از حربه آب علیه همسایگان سابقه طولانی دارند و در موقعیتی هستند که می‌توانند از این توانایی بهره‌برداری سیاسی کنند.
- ۵- قاچاق: قاچاق مواد سوختی از جمله بنزین، گازوئیل، احشام و اشیای عتیقه که از ایران به ترکیه با توجه به تفاوت‌های بسیار زیاد بهای آن‌ها در دو کشور قاچاق می‌شود یکی از عوامل تنش‌زا در منطقه است.
- ۶- کشور ترکیه به منظور جلوگیری از مهاجرت غیرقانونی، قاچاق و نفوذ عناصر تروریستی اقدام به انسداد مرزهای خود کرده است. به این منظور این کشور برنامه دارد دیواری را میان مرز خود با کشور ایران مستقر کند. این دیوار حدود ۲۹۵ کیلومتر طول دارد و در حال تکمیل است. در بقیه فواصل که دیوار کشیده نمی‌شود از برج‌های دیده‌بانی، موانع فلزی و نورافکن‌ها به منظور تأمین امنیت مرز استفاده می‌شود.

۷- در کنار احداث دیوار ترکیه به توسعه سیستم‌های نظارتی،^۱ برج‌های نگهبانی و پهپادها نیز می‌پردازد. همچنین اتحادیه اروپا به میزان ۱۱۰ میلیون یورو از این پروژه حمایت کرده است. ظرفیت‌سازی نهادی دیگر اقدامی است که اتحادیه اروپا در حمایت پروژه انسداد مرزی نواحی شرقی ترکیه انجام داده است. این برنامه‌ها نوعی هماهنگی و وفاق بین‌المللی را برای اجرا و تکمیل این پروژه ایجاد می‌کند که مهم‌ترین هدف آن جلوگیری از مهاجرت غیرقانونی، تروریسم و قاچاق به اتحادیه اروپا است.

۳-۲- مرور تجربیات داخلی

۳-۲-۱- طرح انسداد مرزهای جنوب شرقی

طرح انسداد مرزی در قالب ایجاد موانع فیزیکی چون دیوار بتونی، احداث کانال و خاکریز، سیم خاردار و برجک‌های مرزی در مناطق مرزی استان سیستان و بلوچستان به مرحله اجرا گذاشته شده است. نتایج ناشی از اجرای طرح انسداد در مناطق مرزی نشان می‌دهد که مرزنشینان و حتی شهروندان مناطق عمقی و پسرانه‌ای با اقدام‌های کنترلی در مرزها موافق نیستند، چراکه این اقدام، بر هم زننده مناسبات اجتماعی- اقتصادی و سیاسی میان دو سوی مرز شده است. البته بیشترین حجم نارضایتی، ناشی از تزلزل در بنیان‌های اقتصادی شکل گرفته در مناطق مرزنشین است. اگرچه اقداماتی از سوی مسئولان مرزی با عنوان کارتهای رفت‌وآمد مرزی با هدف جلوگیری از بی‌نظمی و اختلال در نظم اقتصادی مرزنشینان صورت گرفته؛ اما استفاده و نتایج این کارتهای نیز بیانگر برخی مشکلات بوده است. اجرای این طرح در مرزهای جنوب شرقی کشور، به‌ویژه با دو کشور پاکستان و افغانستان برای پیشگیری و جلوگیری از ورود مواد مخدر و کاروان‌های دخیل در ترانزیت مواد مخدر، حضور اشرار و گروهک‌های تروریستی و ... صورت پذیرفته است. ازجمله مهم‌ترین اقدامات انجام شده در این منطقه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- احداث ۴۸۰ کیلومتر کانال در مناطق مرزی
- استقرار و نصب تعداد زیادی دوربین مداربسته
- احداث ۲۱۰ برجک دیده‌بانی در مناطق مرزی
- احداث ۱۰۰ کیلومتر دیوار بتونی در مرز سیستان و میرجاوه (دهمرد، ۱۳۹۵).

بیشتر عملیات انسداد در مرزهای جنوب شرقی با حفر کانال‌های چهار در پنج متر صورت گرفته است. با احداث کانال، فقط کاروان‌های خودرویی قادر به حرکت در منطقه و عبور از مرز نیستند. با وجود استقرار یگان‌های فرماندهی مرزبانی در اکثر طول مرز، هنوز نواحی وجود دارد که فاقد پاسگاه، برجک، کانال و... بوده و درواقع در این مناطق خلأ انسداد مرز کاملاً مشهود است.

به دلیل قرار گرفتن مناطق مرزی استان سیستان و بلوچستان در ناحیه گرم و خشک و کم بودن نزولات جوی در این منطقه، بازارچه‌های مرزی می‌توانستند برخی از ضعف‌ها و کاستی‌های موجود در بخش کشاورزی و دامپروری را از طریق ایجاد بازارچه‌های مرزی پوشش دهند؛ اما از سال ۱۳۸۸ و با انسداد فیزیکی مرز، امکان حداقلی اشتغال و تأمین درآمد برای انبوهی از جوانان بیکار که از طریق فعل غیرقانونی حمل کالا و قاچاق سوخت امرار معاش می‌کردند، محدود شده است. این در شرایطی است که هیچ‌گونه امکان اشتغال رسمی در سطح منطقه مهیا نبوده و محدودیت اقدامات انجام شده کفایت خیل عظیم بیکاران را نمی‌دهد. چنین مسئله‌ای منطقه را آستان بروز ناامنی‌های مضاعف از طریق افزایش روی آوردن به فعالیت‌های مخل امنیت مانند دزدی، زورگیری، شرارت و ... می‌کند و تنش‌های مرزی را شدت می‌دهد. بر این اساس، اجرای این طرح‌ها بدون در نظر گرفتن الزامات و بدون ایجاد پیش‌شرط‌های لازم می‌تواند آثار زیانباری برای منطقه داشته باشد. برخی الزامات اجرای طرح انسداد مرزی در مرزهای جنوب شرقی کشور شامل موارد زیر است:

- اولویت دادن به برقراری وسایل الکترونیکی، اپتیکی و احداث پاسگاه مرزی در انسداد مرز با توجه به تأثیر بالای آن‌ها در مقابل تأثیر کمتر احداث کانال‌ها، خاک‌ریزها و سیم‌های خاردار در طرح انسداد مناطق مرزی استان.
- نهایت دقت در گزینش، استخدام و به کارگیری نیروهای مرزبانی در پاسگاه‌ها و برجک‌های دیده‌بانی مناطق مرزی.
- در نظر گرفتن پیامدهای مثبت و منفی طرح انسداد مرزی در کنار یکدیگر و حرکت در جهت تقویت پیامدهای مثبت و از بین بردن پیامدهای منفی.
- تصویب و اجرای قوانین شدید بازدارنده در خصوص جلوگیری از تردد غیرمجاز و اخذ جرائم سنگین از ترددکنندگان غیرمجاز.
- توجه به معیشت مرزنشینانی که تنها منبع معیشت آن‌ها تردد مرزی بوده است.

- تفکیک بحث قاچاق و ورود غیررسمی و پنهانی کالاهای اساسی از پدیده قدیمی و سنتی پبله‌وری مرزنشینان (قاسمی و صفی‌پور، ۱۳۹۲).

۳-۲-۲- طرح انسداد مرزهای شمال غربی

در ایران استراتژی غالب، نگاهی تهدیدمحور به مرزها شده و به تبع آن، نوع مدیریت نظامی- انتظامی سرلوحه کار قرار گرفته که بیشتر به مسدود کردن فیزیکی توجه داشته و مرز به عنوان یک خط پنداشته می‌شود که در صورت مراقبت کامل، امنیت را به ارمغان خواهد آورد. برای کاهش پیامدهای منفی ناشی از مسائل مرزی استان آذربایجان غربی در خرداد سال ۱۳۸۶، طرحی در چارچوب طرح انسداد مرزی از سوی نیروی انتظامی و نهادهای وابسته پیشنهاد شد که از آغاز این طرح تاکنون، سه مرحله از آن در قالب نصر یک، دو و سه اجرا شده است. بیشترین اقدامات صورت گرفته در قالب این طرح سه مرحله‌ای، ایجاد موانع فیزیکی چون گاردریل، دیوار بتونی و احداث کانال در خلأهای موجود در مرزهای استان بوده است. تعیین منطقه ممنوعه سه کیلومتری و جلوگیری از هرگونه تردد افراد در این منطقه از دیگر اقدامات صورت گرفته است. برای نظارت بر آن منطقه و موانع حادثی، برجک‌ها و تأسیساتی در نظر گرفته شده است که به صورت مستقیم توسط نیروهای انتظامی و یا به طور غیرمستقیم توسط ابزارهای الکترونیکی (مانند دوربین‌های حرارتی) کنترل و بازبینی مستمر می‌شود. از بررسی‌های مقدماتی اجرای این طرح در استان آذربایجان غربی چنین برمی‌آید که با توجه به بهبود برخی شاخص‌ها در کنترل و مدیریت مرزهای استان (مانند کاهش روند روبه رشد قاچاق و اعمال حاکمیت در مرزهای استان) پیامدهای مثبت اجرای طرح انسداد در خطوط مرزی استان آشکار است؛ اما بررسی شاخص‌های مرتبط با توسعه اقتصادی و اجتماعی در مناطق مرزی و پسرانه‌های کارکردی آن‌ها نشان‌دهنده رشد بی‌رویه بخش خدمات و زوال بازارچه‌های مرزی، ابعاد منفی اجرای طرح انسداد نیز به چشم می‌خورد. نتایج اجرای طرح انسداد مرزی در مناطق و پسرانه‌های مرزی نشان می‌دهد که مرزنشینان و حتی شهروندان مناطق عمقی با تشدید اقدام‌های کنترلی در مرزهای استان دچار نوعی نارضایتی شده‌اند (سلطانی، ۱۳۹۲).

۳-۳- جمع‌بندی تجربیات داخلی و خارجی مرتبط با طرح‌های انسداد مرزی

با مرور تجربیات موجود در حوزه انسداد مرزی، مؤلفه‌های زیر به عنوان محورهای کلیدی طرح‌های کنترل و مدیریت مرزی استخراج شدند.

جدول ۳: مرور مهم‌ترین آموزه‌های تجربیات موجود در حوزه طرح‌های انسداد مرزی

کشور / منطقه	تجربه
اروپا	- سیستم یکپارچه تشخیص هویت و بیومتریک جهانی - برداشتن مرزهای فیزیکی میان کشورهای اتحادیه اروپا به منظور حرکت آزاد انسان، سرمایه و کالا

کشور / منطقه	تجربه
	- ایجاد مرزهای مشترک برای جلوگیری از ورود مهاجران به اتحادیه اروپا
آمریکا و مکزیک	- احداث دیوار سه لایه میان آمریکا و مکزیک - ایجاد شهرهای خواهرخوانده میان مکزیک و آمریکا و ایجاد اشتغال و خدمات در این شهرها در یک نوار با عمق ۵۰ کیلومتر در مرز آمریکا و مکزیک - استفاده از فناوری‌های نوین بیومتریک در مرزها - ایجاد مرزهای هوشمند برای تسهیل تجارت و کنترل و مراقبت از مرزها - تدوین برنامه مشترک و یکپارچه کنترل بر مرزها میان کشورهای نفتا - سرمایه‌گذاری آمریکا در مناطق مرزی جنوب کشور با مکزیک و کمک به توسعه اقتصادی مکزیک - معرفی کردن منطقه مرزی بین دو کشور به عنوان منطقه ویژه جهت سرمایه‌گذاری با هدف توسعه و جذب مهاجران جویای کار که از مکزیک به آمریکا مهاجرت می‌کنند - ایجاد همکاری مشترک تجاری و معافیت‌های سود بازرگانی در منطقه مرزی دو سوی مرز - باز شدن بازارهای دو کشور به روی یکدیگر - ایجاد شعباتی از کارخانه‌های بزرگ کشور آمریکا در شهرهای خواهرخوانده در کشور مکزیک - کمک به افزایش سطح درآمد و رفاه اجتماعی در شهرهای مرزی، به‌ویژه شهرهای خواهرخوانده - تقویت امنیت در دو سوی مرز به دلیل کاهش تردد غیرقانونی - کاهش انگیزه عبور غیرقانونی به قصد اشتغال در آمریکا با افزایش فرصت‌های شغلی داخل خاک مکزیک
فلسطین	- اجرای طرح‌های توسعه منطقه‌ای به منظور کاهش عقب‌ماندگی نواحی مرزی - ایجاد زیرساخت‌های توسعه در مناطق کمتر توسعه یافته فلسطین و کاهش تمرکزگرایی - ایجاد شبکه‌های قوی توزیع خدمات از مرکز به سوی مناطق مرزی - استفاده از توسعه به عنوان ابزار برقراری امنیت و پرهیز از هزینه‌های سنگین نظامی
رژیم صهیونیستی	- ایجاد شبکه‌ای از دیوار و موانع در کرانه باختری رود اردن - ایجاد محوطه‌های مجهز به دستگاه‌های هشداردهنده الکترونیک برای کنترل کامل ورود و خروج، گودالی به عمق چهار متر، جاده بازرسی آسفالت‌دو بانده، جاده ردیابی به موازات محوطه دستگاه‌های هشداردهنده، شش ردیف سیم خاردار روی هم چیده شده - ایجاد شبکه از موانع مختلف به طور متوسط پنجاه تا هفتاد متر - دیوار فولادی میان رژیم اشغالگر قدس و مصر: طرح دیوار فولادی در مرز مصر و غزه و گذرگاه رفح در اعماق زمین اجرا می‌شود تا مبارزان فلسطینی نتوانند سلاح، مهمات و مایحتاج خود را از طریق مصر به غزه منتقل کنند.
ترکیه	- احداث دیوار مرزی میان ترکیه و ارمنستان و کاهش مبادلات اقتصادی دو سوی مرز - احداث دیوار مرزی میان ایران و ترکیه - اتخاذ سیاست مرزهای بسته و بازارهای باز در ارتباط با همسایگان - استفاده از انواع فناوری‌های کنترل و نظارت مانند توسعه سیستم‌های نظارتی، برج‌های نگهبانی و پهپادها در مرزهای شرقی کشور ترکیه با حمایت کشورهای اتحادیه اروپا برای جلوگیری از ورود مهاجران غیرقانونی - ارزآوری و فعالیت بازارهای مرزی ترکیه با توجه به سیاست اقتصاد آزاد و باز در مرزها و استفاده از انواع راهبردهای مؤثر بر رونق مناطق مرزی (قوانین، تسهیلات و ...)
ایران	- ایجاد موانع فیزیکی چون دیوار بتونی، احداث کانال و خاک‌ریز، سیم خاردار و برجک‌های مرزی در مناطق مرزی - تعیین منطقه ممنوعه سه کیلومتری و جلوگیری از هرگونه تردد افراد در این منطقه - برهم خوردن مناسبات اجتماعی-اقتصادی و سیاسی میان دو سوی مرز

کشور / منطقه	تجربه
	- بروز نارضایتی ناشی از تزلزل در بنیان‌های اقتصادی شکل گرفته در مناطق مرزنشین - پیشگیری و جلوگیری از ورود مواد مخدر و کاروان‌های دخیل در ترانزیت مواد مخدر، حضور اشرار و گروهک‌های تروریستی - کاهش روند رو به رشد قاچاق و اعمال حاکمیت در مرزها

با مرور مؤلفه‌های کلیدی می‌توان به این نتیجه رسید که راهبردهایی با محوریت ایجاد توسعه به عنوان عاملی برای جلوگیری از تشدید تنش‌ها و ناآرامی‌های مرزی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. همچنین نگهداشت و تعدیل ماهیت پویای جمعیت در مناطق مرزی یکی از مهم‌ترین استراتژی‌های مؤثر بر این مناطق است.

تجربیات موجود در حوزه انسداد مرزی در بسیاری از کشورها نشان‌دهنده تأثیر منفی اجرای این طرح‌ها بر اقتصاد مناطق مرزی و بازارهای مرزی، به‌ویژه در بخش کمتر توسعه یافته این مناطق است. این تجربه ترکیه در ارتباط با کشور ارمنستان موجب تضعیف اقتصاد در دو سوی مرز در زمان اجرای طرح شد. به منظور جلوگیری از تضعیف اقتصادی در نتیجه طرح‌های انسداد مرزی بسیاری از کشورها، به‌ویژه ترکیه سیاست مهمی را با عنوان مرزهای بسته و اقتصاد باز پیش گرفته است. در این طرح با ارائه مشوق‌های مالیاتی، قانونی، زیرساختی و ... از تضعیف ساختار اقتصاد مناطق مرزی در نتیجه به کارگیری طرح‌های انسداد مرزی جلوگیری می‌شود.

از دیگر استراتژی‌های موجود برای کاهش اثرات نامطلوب اجرای طرح‌های انسداد مرزی می‌توان به ایجاد شهرهای خواهرخوانده و مناطق مشترک مرزی در دو سوی مرز اشاره کرد که باعث کاهش انگیزه‌های مهاجرت غیرقانونی میان دو سوی مرز و توسعه یکپارچه آن می‌شود. به علاوه نواحی مرزی می‌تواند به عنوان دروازه‌ای برای اتصال زنجیره‌های تولید کشورهای منطقه باشد و نقش استراتژیک در جریان کالا، خدمات و ارتباطات ایفا نمایند. در این ارتباط تعریف کارکردهای تخصصی برای مناطق مرزی بسته به نوع و نحوه ارتباطشان با کشورهای مجاور آن‌ها اهمیت اساسی دارد. این موضوع می‌تواند یکی از مهم‌ترین محرک‌های توسعه اقتصادی در این مناطق باشد.

همراه کردن و هم‌تراز دانستن مفهوم توسعه و امنیت، نکته کلیدی در موفقیت طرح‌های مدیریت مرز است. از سوی دیگر، موفقیت بلندمدت و پایدار پهنه‌های تجارت مرزی رابطه تنگاتنگی با برنامه‌های توسعه شهرستان‌های دربرگیرنده و مجاور مرز دارد. شرایط اجتماعی و اقتصادی محلی و منطقه‌ای و جهت‌گیری‌های آموزش و مهارت نیروی کار در این مناطق یکی از مهم‌ترین عوامل برای جذب خدمات سطح بالا و برتر و فعالیت‌های تولیدی پربازده در این مناطق است؛ بنابراین پهنه‌های ویژه توسعه و اقتصاد مرزی باید شرایط توسعه اجتماعی و اقتصادی زمینه‌ای که در آن قرار گرفته‌اند را در نظر داشته و به دنبال این باشند که چگونه این مناطق می‌توانند مدل کاملی از تجارت، گردشگری، خرده‌فروشی، ارائه خدمات خرد، صنعتی و تولیدی را تحقق ببخشند. مهم‌ترین عواملی که به تحقق این

مدل در این مناطق کمک می‌کند، وجود رفاه اجتماعی و اقتصادی میان مردمان این مناطق است که آن‌ها را به مشارکت‌کنندگان فعالی در این حوزه تبدیل می‌کند.

۴- بررسی نظام مدیریت مرزها در ایران

۴-۱- مرور احکام اسناد فرادست در خصوص کنترل و مدیریت مرزها و جایگاه طرح اسناد مرزی در

این اسناد

۴-۱-۱- سیاست‌های کلی نظام در موضوع «خودکفایی دفاعی و امنیتی»-۱۳۹۱

در این سند، چشم‌انداز بیست ساله کشور ایران در ابعاد گوناگون اقتصادی، اجتماعی، امنیتی و ... تدوین شده است. این سند، افقی برای توسعه ایران در زمینه‌های مختلف فرهنگی، علمی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی تدوین کرده است. در ادامه برخی از مهم‌ترین احکام این سند در ارتباط با موضوع آمایش مرزی و کنترل و مدیریت مرزها آورده شده است.

- ۱- توسعه و تعمیق فرهنگ خودباوری، خودکفایی، نوآوری و خلاقیت در تمام سطوح و ابعاد دفاعی و امنیتی.
- ۲- ترویج نهضت نرم‌افزاری، تولید و توسعه‌ی علوم و فناوری و تحقیقات دفاعی و امنیتی و حرکت در مرزهای دانش با تأکید بر بومی‌سازی و روزآمدی.
- ۳- دستیابی به فناوری‌های برتر مورد نیاز دفاعی و امنیتی حال و آینده با تأکید بر نوآوری و پشتیبانی از توسعه آن‌ها.
- ۴- تأکید بر خودکفایی کشور در سامانه‌ها، کالاها و خدمات اولویت‌دار دفاعی و امنیتی توأم با بهسازی تجهیزات موجود و افزایش قابلیت و کارایی آن.
- ۵- ممنوعیت تأمین نیازهای دفاعی و امنیتی از خارج کشور مگر در حد ضرورت و حتی‌الامکان با رعایت ملاحظات زیر:

- با اولویت انتقال فناوری.
 - تأمین آموزش و پشتیبانی.
 - تأمین از منابع متنوع.
- ۶- برون‌سپاری و جلب مشارکت سایر بخش‌ها اعم از دولتی و غیردولتی در تأمین نیازهای نیروهای مسلح با رعایت ملاحظات امنیتی و حفاظتی.
 - ۷- جذب، توانمندسازی و به کارگیری نیروهای مستعد و نخبه با فراهم نمودن زمینه‌های رشد و تقویت آنان برای ارتقای قابلیت‌های توسعه‌ی فناوری‌های دفاعی و امنیتی مورد نیاز کشور.

۸- برقراری ارتباط و همکاری با دیگر کشورها در زمینه‌های علمی، تولیدی و تجاری کالاها و خدمات دفاعی و امنیتی برای دستیابی به اهداف سیاست‌های کلی خودکفایی دفاعی و امنیتی.

۹- مقرون به‌صرفه‌سازی مسیر توسعه صنایع و فناوری‌های دفاعی و امنیتی کشور و ایجاد هم‌افزایی در فناوری‌های مورد نیاز.

۱۰- ارتقاء توان دفاعی نیروهای مسلح برای بازدارندگی، ابتکار عمل و مقابله مؤثر در برابر تهدیدها و حفاظت از منافع ملی و انقلاب اسلامی و منابع حیاتی کشور.

۱۱- توجه ویژه به حضور و سهم نیروهای مردمی در استقرار امنیت و دفاع از کشور و انقلاب با تقویت کمی و کیفی بسیج مستضعفین.

۱۲- تقویت، توسعه و نوسازی صنایع دفاعی کشور با تأکید بر گسترش تحقیقات و سرعت دادن به انتقال فناوری‌های پیشرفته.

۱۳- توسعه نظم و امنیت عمومی و پیشگیری و مقابله مؤثر با جرائم، مفاسد اجتماعی و امنیتی از طریق تقویت و هماهنگی دستگاه‌های قضایی، امنیتی و نظامی و توجه جدی در تخصیص منابع به وظایف مربوط به اعمال حاکمیت دولت.

۱۴- تقویت، توسعه، تجهیز و استفاده فراگیر از امکانات اطلاعاتی، نظامی، انتظامی و قضایی برای شناسایی و تعقیب و انهدام شبکه‌ها و مقابله با عوامل اصلی داخلی و بین‌المللی مرتبط با مواد مخدر و روان‌گردان و پیش‌سازهای آنها.

۱۵- تقویت، تجهیز و توسعه یگان‌ها و مکانیزه کردن سامانه‌های کنترلی و تمرکز اطلاعات به منظور کنترل مرزها و مبادی ورودی کشور و جلوگیری از اقدامات غیرقانونی مرتبط با مواد مخدر و روان‌گردان و پیش‌سازهای آنها و تقویت ساختار تخصصی مبارزه با مواد مخدر در نیروی انتظامی و سایر دستگاه‌های ذی‌ربط.

۴-۱-۲- قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰)

(۱۴۰۰)

در این قانون تصریح شده است که به منظور تأمین امنیت پایدار مناطق مرزی، کاهش جرم و جنایت، مبارزه همه‌جانبه با مواد مخدر و روان‌گردان‌ها، پیشگیری و مقابله با قاچاق کالا و ارز از طریق پیش‌بینی اعتبارات مورد نیاز در بودجه سالانه دستگاه‌های مربوطه اقدامات زیر به عمل آید:

۱ - انسداد الکتریکی، الکترونیکی، نوری، اپتیکی و فیزیکی مرزها با اولویت مناطق مرزی مستعد ناامنی، بهره‌گیری از توان اطلاعاتی وزارت اطلاعات جمهوری اسلامی ایران و حمایت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران، تقویت و توسعه زیرساخت‌ها و توان عملیاتی مرزبانی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، مشارکت‌دهی مرزنشینان در طرح‌های امنیتی، توسعه فعالیت‌های اطلاعاتی و تقویت دیپلماسی مرزی بر اساس طرح ارتقای امنیت و کنترل مؤثر مرزها که توسط وزارت کشور با همکاری نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ظرف مدت شش ماه پس از لازم‌الاجرا شدن این قانون تهیه می‌شود و پس از تأیید ستاد کل نیروهای مسلح به تصویب شورای عالی امنیت ملی می‌رسد.

۲- برنامه‌ریزی و زمینه‌سازی برای کاهش جرم و جنایت با هدف کاهش ده درصدی (۱۰) سالانه در مصادیق مهم آن توسط دستگاه‌های ذی‌ربط.

۳- برنامه‌ریزی برای مبارزه همه‌جانبه با مواد مخدر و روان‌گردان‌ها و مدیریت مصرف آن‌ها با هدف کاهش بیست و پنج درصدی (۲۵٪) اعتیاد توسط دستگاه‌های مربوطه در طول اجرای قانون برنامه.

۴- برنامه‌ریزی برای پیشگیری و مقابله با قاچاق کالا و ارز از مبادی ورودی تا محل عرضه آن در بازار به نحوی که سالانه حداقل ده درصد (۱۰٪) ورود قاچاق کاهش یابد.

ماده ۱۰۷

به منظور افزایش ظرفیت‌های قدرت نرم و دفاع رایانیک (سایبری) و تأمین پدافند و امنیت رایانیک برای زیرساخت‌های کشور، طرح جامع دربرگیرنده توسعه قدرت نرم دفاعی و رایانیک و مقابله با جنگ نرم با مشارکت ستاد کل نیروهای مسلح و وزارت اطلاعات جمهوری اسلامی ایران در سال اول اجرای قانون برنامه تهیه می‌شود و پس از تصویب شورای عالی فضای مجازی از سال دوم اجرای این قانون به اجرا درمی‌آید.

ماده ۱۰۸

به منظور ارتقای نظم و امنیت و توسعه پیشگیری و مقابله با جرائم کنترل مؤثر مرزها و همچنین کاهش تخلفات و حوادث رانندگی اقدامات زیر در طول اجرای قانون برنامه اجرا می‌شود.

الف - ارتقای نظم و ایمنی حمل و نقل و عبور و مرور؛

۱- دولت مکلف است اقدامات و سازوکار لازم برای کاهش تلفات حوادث رانندگی با تأکید بر تجهیز و تقویت پلیس راهنمایی و رانندگی، ارتقای کیفیت ایمنی وسایط نقلیه، تقویت و تکمیل شبکه‌های امداد رسانی و فوریت‌های پزشکی، اصلاح نقاط حادثه‌خیز جاده‌ای و توسعه فرهنگ صحیح ترافیکی را فراهم نماید؛ به نحوی که تلفات حوادث رانندگی نسبت به تعداد ده هزار دستگاه خودرو تا پایان اجرای قانون برنامه، سی و یک درصد (۳۱) کاهش یابد.

۲- کلیه معابر اصلی میادین و بزرگراه‌ها در مراکز استان‌ها و کلان‌شهرها و همچنین جاده‌های اصلی و آزادراه‌ها با نصب نگهداری و به‌روزرسانی سامانه‌های کنترلی و مراقبتی هوشمند توسط شهرداری‌ها و وزارت راه و شهرسازی تحت پوشش قرار گرفته و این سامانه‌ها و دسترسی لازم آن در اختیار نیروی انتظامی قرار گیرد.

ب- به منظور کنترل و مبارزه مؤثر با قاچاق کالا به نیروی انتظامی و گمرک اجازه داده می‌شود نسبت به نصب، راه‌اندازی و به‌روزرسانی سامانه‌های کنترل خودرویی بارگنجی (کانتینری) ایکس ری در مبادی گمرکی، ورودی و خروجی مرزها و ایستگاه‌های بازرسی و کنترلی ناجا از طریق اشخاص و مؤسسات حقوقی غیردولتی اقدام نمایند. مدیریت و بهره‌برداری از این سامانه‌ها حسب مورد در اختیار نیروی انتظامی و گمرک می‌باشد.

به منظور تأمین هزینه‌های مربوط به راه‌اندازی نگهداری و به‌روزرسانی سامانه‌های کنترلی خودرویی بارگنجی (کانتینری) (ایکس ری) و تجهیزات مربوط به آن صاحبان بار یا خودرو مکلف‌اند به هنگام کنترل و صرفاً در مبادی ورودی و خروجی نسبت به پرداخت تعرفه مربوط اقدام کنند. میزان این تعرفه در بودجه سنواتی تعیین می‌شود.

پ- کلیه شهرک‌ها و مجتمع‌های اداری، تجاری مسکونی و صنعتی و همچنین مراکز عمومی مکلف‌اند پیوسته‌های حفاظتی انتظامی لازم برای ارتقاء امنیت و ایمنی این اماکن و پیشگیری از سرقت را برابر استانداردهای اعلامی نیروی انتظامی رعایت نمایند.

تبصره- آیین‌نامه نحوه اجرای این بند و استانداردهای اعلامی توسط وزارتخانه‌های کشور و راه و شهرسازی با همکاری نیروی انتظامی و شورای عالی استان‌ها تهیه و به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.

ت- به نیروی انتظامی اجازه داده می‌شود با تأیید ستاد کل نیروهای مسلح به منظور متناسب‌سازی استعداد نیروی انتظامی با نیازهای امنیتی انتظامی کشور و کاهش فاصله این استعداد با شاخص پنج نفر نیرو به ازای هر هزار نفر جمعیت در طول اجرای برنامه سالانه پایور مورد نیاز و متناسب با بودجه سنواتی استخدام و به موجودی خود اضافه نماید.

ماده ۱۰۹

دولت مکلف است مطابق مصوبات شورای عالی فضای مجازی و هماهنگی سازمان پدافند غیرعامل اقدامات ذیل را به عمل آورد:

الف- ایجاد سامانه پدافند رایانیکی سایبری در سطح ملی و ارتقای قدرت، رصد، پایش تشخیص و هشداردهی مصون‌سازی و افزایش توان مقابله با پیامدهای ناشی از وقوع احتمالی تهدید با بهره‌گیری از ظرفیت دستگاه‌های استانی و نیروهای مسلح باهدف مصون‌سازی و یا بی‌اثرسازی این‌گونه تهدیدات بر سرمایه‌های ملی.

ب- افزایش سطح آموزش رایانیکی (سایبری) مدیران و کارکنان دستگاه‌های اجرائی به منظور جلوگیری از نفوذ و مختل نمودن سامانه‌های نرم‌افزاری دستگاه ذی‌ربط و توسعه آمادگی‌ها.

۴-۱-۳- سند ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۹

مهم‌ترین احکام مرتبط با موضوع مدیریت مناطق مرزی در این سند به شرح زیر است:

- ۱- تغییر رویکرد نسبت به مناطق مرزی و زمینه‌سازی برای نقش‌آفرینی آن‌ها در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی
- ۲- تقویت و تعریف نقش مراکز استان‌های مرزی به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی تعاملات با کشورهای همسایه و حوزه نفوذ ژئوپلیتیک با تأکید بر مدیریت یکپارچه مبادی مرزی:
 - گیلان، مازندران و گلستان: تعامل با کشورهای ترکمنستان، آذربایجان، آسیای میانه، روسیه و قفقاز.
 - خراسان شمالی، خراسان رضوی و خراسان جنوبی: تعامل با کشورهای آسیای میانه و افغانستان.
 - سیستان و بلوچستان: تعامل با کشورهای افغانستان، پاکستان، عمان و هند.
 - هرمزگان و بوشهر: تعامل با کشورهای عربستان سعودی، قطر، بحرین، کویت، عمان و امارات متحده عربی.
 - کردستان، کرمانشاه، ایلام و خوزستان: تعامل با کشور عراق، سوریه و لبنان.
 - آذربایجان غربی و آذربایجان شرقی و اردبیل: تعامل با کشورهای آذربایجان، ارمنستان، جمهوری نخجوان و ترکیه.
- ۳- افزایش اختیارات مراکز استان‌های مرزی در توسعه تعاملات فرهنگی و اقتصادی با کشورهای همجوار در چارچوب جهت‌گیری‌ها و سیاست‌های کلان کشور و با حفظ تمرکز امور سیاست‌گذاری و حاکمیتی.
- ۴- تقویت زیرساخت‌های اتصال شهرهای مرزی به بازارها و مراکز توزیع و تأمین کالا و محصولات در دو سوی مرز.
- ۵- توسعه زیرساخت‌های ارتباطی داخلی با مبادی مرزی با رعایت ملاحظات دفاعی، امنیتی و پدافند غیرعامل:
 - مبادی شمالی به‌ویژه سرخس، لطف‌آباد، باجگیران، اینچه برون، آستارا، بيله سوار، نوردوز و جلفا.
 - بنادر جنوبی کشور سطح یک مقیاس جهانی: بندر چابهار، بندر جاسک، بندر شهید رجایی، بندر بوشهر و بندر امام خمینی (ره).
 - بنادر جنوبی و شمالی کشور سطح دو مقیاس منطقه‌ای: با اولویت بندر قشم، بندر لنگه، بندر جامع منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس، بندر دیر-کنگان، بندر گناوه، بندر دیلم، بندر خرمشهر، بندر آبادان، بندر امیرآباد، بندر نوشهر، بندر انزلی.
 - مبادی مرزی شرقی، به‌ویژه ریمدان، پیشین، کوهک، میرجاوه، میلک زابل، ماهی رود، یزدان و دوغارون.
 - مبادی مرزی غربی به‌ویژه شلمچه، چذابه، مهران، خسروی، پرویزخان، باشماق، سیران‌بند، تمرچین، رازی، سرو و بازرگان.

- ۶- توسعه زیرساخت‌ها و توانمندی‌های ارائه خدمات علمی، آموزشی و درمانی به شهروندان کشورهای همسایه در شهرمنطقه‌های استان‌های مرزی.
- ۷- صدور خدمات فنی- مهندسی به کشورهای جهان با تأکید بر مشارکت بخش خصوصی.
- ۸- بهره‌گیری از رویکرد «خواهرخواندگی» بین شهرهای منتخب داخلی و بین‌المللی و رویکرد دیپلماسی و ارتباط بین استانی با سایر کشورها.
- ۹- بازاریابی، تولید و تجاری‌سازی محصولات و کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه با اولویت استقرار در استان‌های مرزی با تأکید بر سرمایه‌گذاری مشترک.
- ۱۰- تحول در کارکرد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور به قطب پردازش صادرات و جذب سرمایه، علم و فناوری و نقش‌آفرینی در اقتصاد ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی.
- ۱۱- بسترسازی و رایزنی جهت عقد پیمان‌های سیاسی، اقتصادی، امنیتی، فرهنگی و محیط‌زیستی با کشورهای همسایه و منطقه و کشورهای ذینفع در حوضه‌های آبریز مشترک.
- ۱۲- فعال‌سازی دیپلماسی آب در حوضه‌های مشترک آبریز مرزی با اولویت حوضه‌های مشترک مرزهای شرق و شمال غرب.
- ۱۳- تقویت نقش مؤثر ایران در توسعه و تجاری‌سازی گذرراه‌های ترانزیتی منطقه برای دستیابی به بازارهای هدف ازجمله:
- محورهای ارتباطی مبادی مرزی پرویزخان، سیران‌بند، باشماق به منطقه اقلیم کردستان عراق (اربیل و سلیمانیه)
 - محور ارتباطی مبادی مرزی آستارا و بيله سوار با جمهوری آذربایجان
 - محور ارتباطی مبادی مرزی اینچه‌برون، سرخس و لطف‌آباد با کشور ترکمنستان
 - محور ارتباطی مرزی نوردوز با ارمنستان و محور ارتباطی جلفا با نخجوان
 - محورهای ارتباطی مرزهای خسروی، مهران، چذابه و شلمچه به شهرهای بغداد، کربلا و نجف عراق
 - محور ارتباطی مرزهای غربی کشور به دریای مدیترانه
 - محورهای ارتباطی مرزهای شرقی به محورهای اصلی و نقاط سکونتگاهی مهم در افغانستان و پاکستان
- ۱۴- مدیریت یکپارچه مبادی مرزی و تسهیل فرایندها و رویه‌های ترانزیتی در راستای آزادسازی تجارت.
- ۱۵- تأمین امنیت همه‌جانبه و بازدارنده از طریق:

- سامان‌دهی کلیه مؤلفه‌های قدرت ملی به منظور تاب‌آوری راهبردی در مقابل تهدیدات و امکان بهره‌گیری توأمان آن‌ها در زمان تهدید و جنگ در قالب الگوی بازدارندگی و امنیت همه‌جانبه
 - توسعه هم‌گرایی و هم‌افزایی در منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس
 - ساماندهی، توانمندسازی و ممانعت از گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی، به‌ویژه پیرامون کلانشهرها
 - تغییر و اصلاح شیوه‌های امنیتی مدیریت سرزمین، به‌ویژه مناطق مرزی با تأکید بر مشارکت جوامع محلی
 - مبنا قرار دادن رویکردهای اجتماعی و مردمی برای تأمین امنیت در راستای تحقق امنیت پایدار مردمی
 - تقویت جمعیت‌پذیری نقاط روستایی و شهرهای کوچک و میانی واقع در حاشیه کویر و مناطق مرزی به‌منظور ارتقاء امنیت منطقه
 - تقویت و بسترسازی امنیت همه‌جانبه (غذایی، آب، محیط‌زیست، اجتماعی، اقتصادی و...) با حفظ پایداری و تاب‌آوری سرزمین
 - تقویت سازه دفاعی-امنیتی قوی تضمین‌کننده بازدارندگی
- ۱۶- رعایت ملاحظات و الزامات دفاعی و پدافند غیرعامل در استقرار جمعیت و فعالیت در پهنه سرزمین:
- افزونگی شبکه‌ها و سامانه‌ها به منظور کاهش آسیب‌پذیری آن‌ها در مقابل تهدیدات سخت و نرم (سایبر الکترونیک، امنیتی، فرهنگی، زیستی، گیاهی، شناختی و...) و فراهم نمودن امکان ادامه کارکردهای ضروری آن‌ها در شرایط بحرانی
 - ذخیره‌سازی راهبردی، موازی‌سازی زیرساخت‌ها و تنوع‌بخشی و پایدارسازی سامانه‌ها و شبکه‌ها
 - کاهش اتکا کشور به تنگه هرمز با تأکید بر توسعه سواحل مکران
 - رعایت تناسب‌های قومی فرهنگی مورد نیاز در استقرار فعالیت و جمعیت در سرزمین
 - تمرکززدایی و جلوگیری از تجمع تأسیسات حیاتی، حساس و مهم
 - کاهش آسیب‌پذیری و پایدارسازی زیرساخت‌های حیاتی و حساس، کوچک‌سازی و موازی‌سازی سامانه‌های خدماتی و پشتیبانی
 - تقویت و توسعه سامانه‌ها و زیرساخت‌های رصد، پایش و تشخیص تهدیدات زیستی در سطوح کلان ملی، به‌ویژه در مناطق مرزی
 - ایجاد ساز و کارهای فرماندهی و مدیریت یکپارچه بحران در سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی

- ارتقاء ایمنی تأسیسات و حداقل‌سازی اثرات ناشی از وقوع حوادث غیرمترقبه و بحرانی در صنایع نفت، گاز، پتروشیمی، برق و هسته‌ای بر مناطق همجوار

۴-۲- بررسی استان‌های مرزی به لحاظ برخورداری از زیرساخت‌های مؤثر بر اقتصاد مناطق مرزی

شهرهای مرزی در گذشته در انزوای جغرافیایی قرار داشتند؛ اما بعد از عصر تحول اطلاعات، این شهرها به سوی پذیرش نقش قطب یا نقاط گره‌ای برای انتقال امواج توسعه به سایر نقاط یک کشور حرکت کرده‌اند. بنابراین در دیدگاه‌های اخیر این شهرها نقش بسیار مهمی در نظام اقتصادی کشورها و سازگاری با معیار فرایندهای جهانی شدن دارند. درواقع در عصر جهانی‌شدن، نقش شهرهای مرزی نیز متحول شده است و این شهرها به ورودی‌ها و گروه‌های توسعه و پیشرفت تبدیل گردیده‌اند. ایران یکی از کشورهایی است که از بیشترین تعداد همسایگان برخوردار است. حدود نیمی از استان‌های ایران به نوعی همجوار با مرزهای زمینی یا دریایی بوده و میزبان شهرها و همچنین بازارچه‌های مرزی هستند.

نگاهی گذرا به وضعیت استان‌های مرزی ایران نشان می‌دهد که این استان‌ها نسبت به گذشته از زیرساخت‌های اولیه بهتری برای ایفای نقش تجارت و بازرگانی برخوردار هستند. در ادامه با استفاده برخی از شاخص‌های کلیدی و اولیه وضعیت استان‌های مرزی به لحاظ برخورداری از برخی شاخص‌های کلیدی معرف زیرساخت‌های اقتصادی و کالبدی مؤثر بر توسعه مناطق مرزی و شکل‌گیری زنجیره فعالیت‌های مرتبط با تجارت، بازرگانی و ترانزیت مورد بررسی قرار گرفته‌اند. لازم به ذکر است که این شاخص‌ها در ویرایش بعدی مطالعات به منظور دستیابی به نقش و کارکردهای متفاوت مناطق مرزی در ارتباط با بازارهای هدفشان تکمیل خواهد شد. در جدول ۴ مقایسه‌ای میان شانزده استان مرزی از دیدگاه برخورداری از مجموعه شاخص‌های زیرساختی اولیه که بر توسعه تجارت و بازرگانی موثراند، انجام شده است. این مقایسه با استفاده از اطلاعات مستخرج از سازمان راهداری و حمل‌ونقل جاده‌ای طی سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۵ و ۱۴۰۰ صورت پذیرفته و درمجموع از ۱۱ شاخص استفاده شده است.

جدول ۴: شاخص‌های زیرساختی و اقتصادی مؤثر بر مناطق مرزی در سال ۱۴۰۱

نام استان مرزی	مؤلفه‌های زیرساختی - کالبدی				مؤلفه‌های اقتصادی						
	طول راه‌های تحت حوزه وزارت راه و شهرسازی- بدون روستایی/ مساحت	طول آزادراه و بزرگراه/ کیلومتر/ مساحت	طول راه‌های ترانزیتی/ مساحت	تعداد پایانه‌های مرزی فعال	تن کیلومتر کالای طی شده عبوری از استان (میلیون)	تن کیلومتر کالای طی شده از مبدأ استان (میلیون)	میزان کالای حمل شده از مبدأ استان (هزار تن)	میزان واردات کالا از مرزهای استان (تن)	میزان صادرات کالا از مرزهای استان (تن)	میزان ترانزیت ورودی کالا از مرزهای استان (تن)	تعداد شرکت و مؤسسات بین‌المللی
آذربایجان شرقی	۰,۰۶۷	۰,۰۱۸	۰,۰۲۵	۲	۷۶۵۹	۹۷۶۵	۲۱۰۲۵	۱۲۸۴۰۵	۱۳۴۱۳۸۸	۲۷۸۲۴۰	۷۴
آذربایجان غربی	۰,۰۷۳	۰,۰۱۲	۰,۰۲۱	۵	۱۸۳۷	۶۲۱۳	۱۲۵۶۱	۱۷۹۵۴۱۱	۲۲۵۷۰۷۰	۸۶۶۹۶۲	۴۳
اردبیل	۰,۰۸۹	۰,۰۱۳	۰,۰۳۵	۱	۷۷۳	۱۴۳۲	۳۸۹۹	۱۵۴۴۶	۴۸۹۴۳۲	۲۴۶۱۴۲	۱۱
ایلام	۰,۰۷۱	۰,۰۰۸	۰,۰۲۵	۱	۷۱۹	۹۱۱	۲۰۱۴	۰	۱۵۰۶۱	۲۴	۰
بوشهر	۰,۰۸۳	۰,۰۳۰	۰,۰۲۷	۱	۲۴۶۵	۵۹۹۸	۸۶۶۶	۰	۰	۲۶۴۷	۰
خراسان رضوی	۰,۰۴۷	۰,۰۱۱	۰,۰۱۸	۴	۱۳۳۱۶	۲۱۲۷۶	۲۰۹۹	۱۹۰۷۱	۱۸۷۲۳۲۹	۳۳۸۰۲۵	۲۰۵
خراسان جنوبی	۰,۰۲۴	۰,۰۰۵	۰,۰۰۶	۱	۱۱۳۲۱	۳۷۳۴	۳۸۴	۰	۳۰۵۶۰	۰	۱
خراسان شمالی	۰,۰۴۲	۰,۰۰۷	۰,۰۱۳	۰	۱۱۷۶	۱۴۶۱	۳۲۸۲	۰	۰	۰	۱
خوزستان	۰,۰۹۸	۰,۰۲۲	۰,۰۲۶	۲	۱۶۲۷۷	۳۰۶۴۳	۴۶۲۴۲	۰	۰	۴۶۸۳	۱
سیستان و بلوچستان	۰,۰۳۱	۰,۰۰۲	۰,۰۱۲	۳	۵۹۹۲	۶۶۸۹	۸۸۱۸	۲۹۶۲۱۵	۱۶۴۹۷۶۶	۲۲۷۱۱۹	۴۵
کردستان	۰,۰۵۹	۰,۰۱۲	۰,۰۳۵	۱	۲۷۲۲	۳۶۰۸	۷۸۵۱	۱۲۶۱۶	۴۳۰۹۰۵	۱۴۴۶۰۰۰	۱۴
کرمانشاه	۰,۱۰۳	۰,۰۱۹	۰,۰۱۸	۲	۳۲۴۷	۴۴۰۳	۱۰۰۳۷	۱۸۹۰۳	۷۵۸۱۲	۲۰۶۵۱۲۳	۳
گلستان	۰,۰۶۶	۰,۰۱۵	۰,۰۲۷	۱	۱۵۶۳	۲۳۷۸	۶۸۱۱	۲۵	۷۲۵۹۹	۰	۱۵
گیلان	۰,۱۳۵	۰,۰۳۹	۰,۰۴۵	۲	۲۶۳۳	۳۳۳۸	۱۰۱۶۱	۱۵۰۶۳۹	۹۱۶۷۴۸	۱۴۵۴۳۱	۵
مازندران	۰,۱۰۵	۰,۰۳۵	۰,۰۲۴	۳	۵۰۷۴	۵۸۱۷	۱۸۹۵۸	۰	۰	۸۶۱۳۷	۷
هرمزگان	۰,۰۴۵	۰,۰۱۱	۰,۰۱۷	۲	۱۴۶۱۱	۲۲۰۷۶	۲۵۰۳۵	۰	۰	۳۵۶۸۴۵۶	۱۷

منبع: تدوین بر اساس اطلاعات مستخرج از سازمان راهداری و حمل و نقل جاده‌ای و مرکز آمار ایران

به منظور مقایسه وضعیت استان‌های مرزی به لحاظ برخورداری از مؤلفه‌های کالبدی و اقتصادی ذکر شده از روش تاپسیس بهره گرفته شده است. جداول ۵ و ۶ خروجی‌های به دست آمده از به‌کارگیری این روش را به تفکیک دو مقوله کلان زیرساختی - کالبدی و اقتصاد مرزی نمایش می‌دهد.

همان‌طور که در جدول ۵ دیده می‌شود استان‌های گیلان، مازندران، بوشهر و خوزستان در ارتباط با مؤلفه‌های زیرساختی - کالبدی دارای امتیاز بالاتری نسبت به سایر استان‌ها هستند. همچنین سیستان و بلوچستان، خراسان شمالی و خراسان جنوبی محروم‌ترین استان‌های کشور در این حوزه می‌باشند.

جدول ۵: رتبه‌بندی برخورداری از مؤلفه‌های زیرساختی - کالبدی مؤثر بر مناطق مرزی

استان	امتیاز برخورداری از مؤلفه‌های زیرساختی - کالبدی مؤثر بر مناطق مرزی
گیلان	۰٫۸۰
مازندران	۰٫۶۸
بوشهر	۰٫۵۵
خوزستان	۰٫۵۴
کرمانشاه	۰٫۴۷
اردبیل	۰٫۴۶
آذربایجان غربی	۰٫۴۶
آذربایجان شرقی	۰٫۴۳
کردستان	۰٫۴۰
گلستان	۰٫۳۹
خراسان رضوی	۰٫۳۵
ایلام	۰٫۳۲
هرمزگان	۰٫۲۷
سیستان و بلوچستان	۰٫۲۲
خراسان شمالی	۰٫۱۴
خراسان جنوبی	۰٫۰۹

جدول ۶ میزان برخورداری از مؤلفه‌های مرتبط با اقتصاد مرزی را در استان‌های کشور نمایش می‌دهد. همان‌طور که در این جدول دیده می‌شود استان‌های آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی و خراسان در این مؤلفه‌ها امتیاز بالاتری را به خود اختصاص داده و از سوی دیگر استان‌های گلستان، خراسان شمالی و ایلام از جمله محروم‌ترین استان‌ها هستند.

جدول ۶: رتبه‌بندی برخورداری از مؤلفه‌های اقتصاد مرزی در مناطق مرزی

استان	امتیاز برخورداری از مؤلفه‌های اقتصاد مرزی
آذربایجان غربی	۰,۴۷
خراسان رضوی	۰,۴۷
هرمزگان	۰,۴۵
خوزستان	۰,۴۲
آذربایجان شرقی	۰,۳۲
سیستان و بلوچستان	۰,۲۸
کرمانشاه	۰,۲۳
کردستان	۰,۱۸
خراسان جنوبی	۰,۱۷
مازندران	۰,۱۶۷
گیلان	۰,۱۶
بوشهر	۰,۰۹
اردبیل	۰,۰۸
گلستان	۰,۰۶
خراسان شمالی	۰,۰۳
ایلام	۰,۰۱

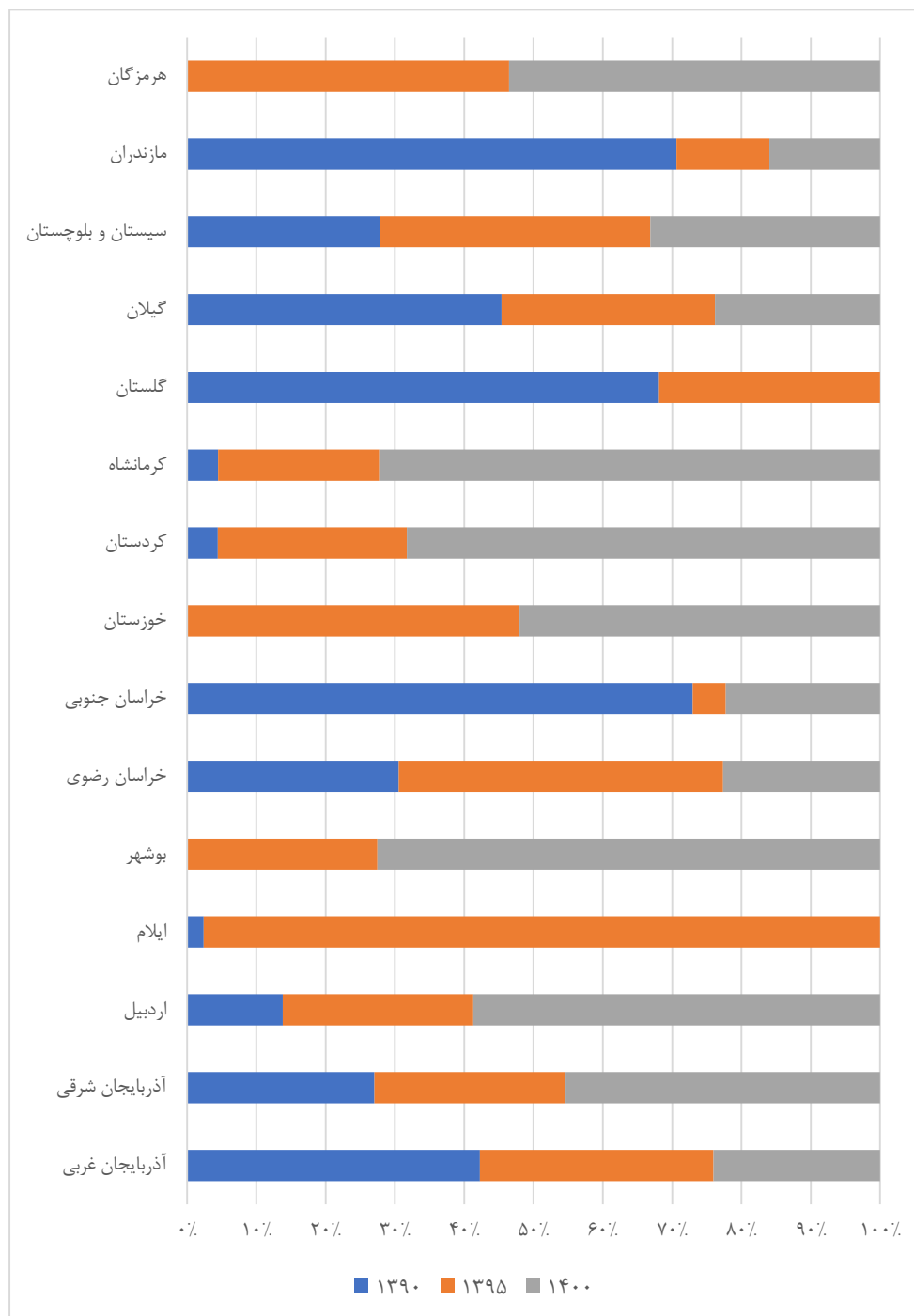
جدول ۷ و نمودارهای ۲ و ۳ میزان کالاهای ترانزیت شده از مرزهای کشور را طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۴۰۰ نمایش می‌دهد. همان‌طور که در این نمودارها دیده می‌شود به‌جز استان‌هایی که به علت تغییر کارکرد یا بسته شدن مرز در آنها میزان ترانزیت کاهش یافته است، در سایر استان‌ها، به‌ویژه استان‌های سیستان و بلوچستان، آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، کردستان، کرمانشاه، بوشهر، هرمزگان، خوزستان و اردبیل میزان کالاهای ترانزیت شده طی دوره مورد بررسی، افزایش یافته است.

جدول ۷: میزان کالای ترانزیت شده از مرزها طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۴۰۰

مرز	میزان کالای ترانزیت شده ۱۳۹۰			میزان کالای ترانزیت شده ۱۳۹۵			میزان کالای ترانزیت شده ۱۴۰۰		
	مرز ورود	مرز خروج	جمع	مرز ورود	مرز خروج	جمع	مرز ورود	مرز خروج	جمع
بندر امام خمینی (ره)	۰	۰	۰	۲۵۱۴	۱۳۹۲۶۷۸	۱۳۹۵۱۹۲	۰	۱۵۳۵۹۹۸	۱۵۳۵۹۹۸
بندر شهید رجایی	۰	۰	۰	۲۷۹۹۵۴۴	۳۱۴۰۱۶	۳۱۱۳۵۶۰	۲۹۲۸۵۳۲	۱۰۷۳۳۳۶	۴۰۰۱۷۶۸
پایانه مرزی پرویزخان	۱۶۶۵۲	۰	۱۶۶۵۲	۱۱۶۳۵۵۹	۰	۱۱۶۳۵۵۹	۲۹۵۱۹۹۲	۸۲۲۴۵۶	۳۷۷۴۴۴۸
پایانه مرزی باشماق	۱۷۰۱۱۹	۰	۱۷۰۱۱۹	۳۷۴۳۲۷	۶۷۳۵۵۱	۱۰۴۷۱۷۸	۱۴۳۹۵۸۶	۱۱۸۱۹۷۵	۲۶۲۱۵۶۱
پایانه مرزی بازرگان	۱۲۲۴۸۹۵	۸۱۸۱۰۴	۲۰۴۲۹۹۹	۱۰۴۷۲۷۳	۶۴۳۶۶۴	۱۶۹۰۹۳۷	۷۰۲۳۴۳	۴۹۵۸۶۷	۱۱۹۸۲۱۰
بندر شهید باهنر	۰	۰	۰	۶۵۵۱۴۶	۹۹۱۸۵	۷۵۴۳۳۱	۴۵۰۹۰۸	۰	۴۵۰۹۰۸
پایانه مرزی بیله سوار	۲۰۸۴۱	۱۵۳۶۰۳	۱۷۴۴۴۴	۲۶۴۶۳۴	۸۲۱۶۶	۳۴۶۸۰۰	۲۴۶۱۴۳	۴۹۴۸۸۴	۷۴۱۰۲۷
پایانه مرزی جلفا	۱۲۵۶۴۲	۷۴۸۳۴	۲۰۰۴۷۶	۱۴۰۹۷۰	۲۵۹۲۹۶	۴۰۰۲۶۶	۲۲۸۱۴۳	۳۰۷۹۳۷	۵۳۶۰۸۰
پایانه مرزی میرجاوه	۸۸۱۸	۲۰۲۲۱۴	۲۱۱۰۳۲	۵۸۸۱۹	۱۲۶۴۶۹	۱۸۵۲۸۸	۱۹۸۹۰۰	۱۴۳۱۵۱	۳۴۲۰۵۱

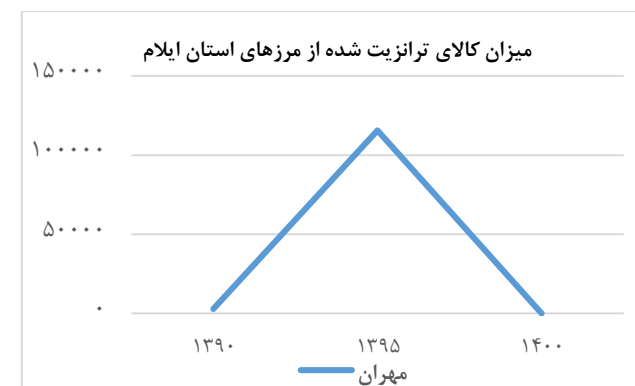
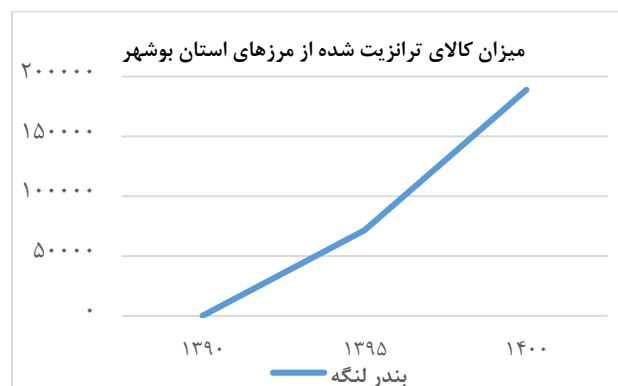
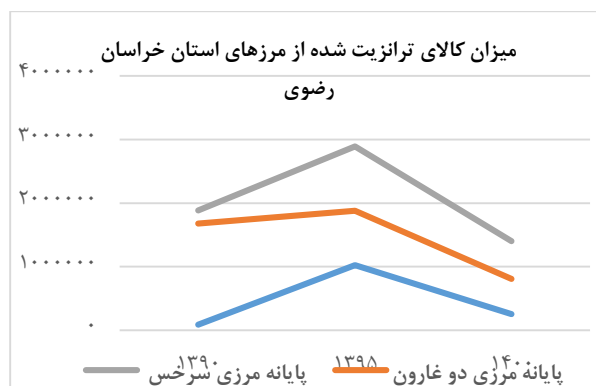
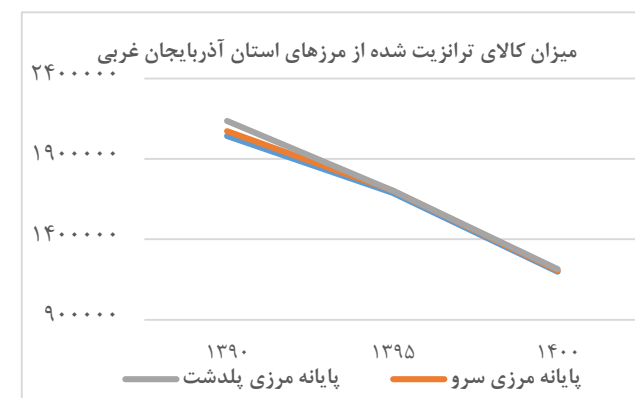
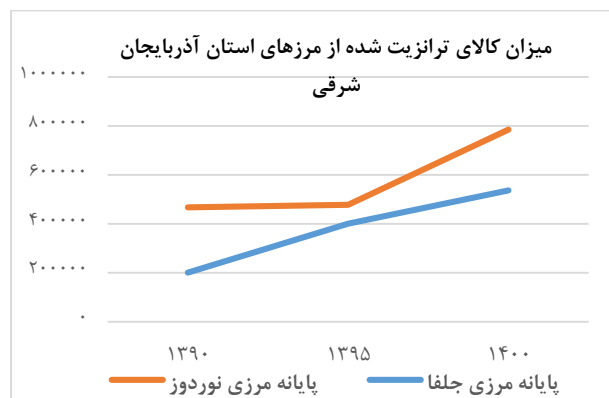
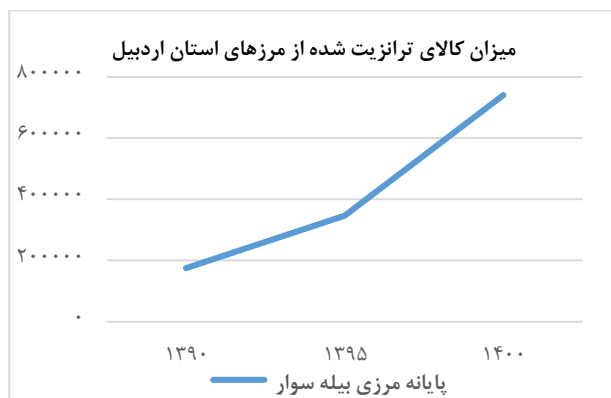
میزان کالای ترانزیت شده ۱۴۰۰			میزان کالای ترانزیت شده ۱۳۹۵			میزان کالای ترانزیت شده ۱۳۹۰			مرز
جمع	مرز خروج	مرز ورود	جمع	مرز خروج	مرز ورود	جمع	مرز خروج	مرز ورود	
۱۸۸۷۵۲	۰	۱۸۸۷۵۲	۷۱۵۰۶	۰	۷۱۵۰۶	۰	۰	۰	بندر لنگه
۳۰۹۳۶۴	۱۶۰۸۱۰	۱۴۸۵۵۴	۱۵۴۱۷۸	۱۱۵۲۶۱	۳۸۹۱۷	۱۳۱۸۱۳	۱۲۲۹۶۷	۸۸۴۶	پایانه مرزی تمرچین
۲۵۶۳۷۹	۱۰۸۵۱۰	۱۴۷۸۶۹	۱۰۲۲۹۰۵	۵۷۵۶۹۲	۴۴۷۲۱۳	۸۷۰۰۴	۷۸۵۹۶	۸۴۰۸	پایانه مرزی لطف آباد
۳۸۷۹۲۹	۲۶۷۱۴۶	۱۲۰۷۸۳	۳۲۴۸۸۱	۲۷۰۰۹۵	۵۴۷۸۶	۷۸۳۰۰۰	۶۰۰۹۰۷	۱۸۲۰۹۳	پایانه مرزی آستارا
۵۵۳۶۸۵	۴۳۹۶۴۲	۱۱۴۰۴۳	۸۵۷۱۱۸	۸۱۴۳۱۹	۴۲۷۹۹	۱۵۹۰۲۸۳	۱۵۸۳۷۰۸	۶۵۷۵	پایانه مرزی دو غارون
۵۹۰۴۱۷	۵۱۴۳۰۴	۷۶۱۱۳	۱۰۱۲۱۷۹	۵۹۲۲۹۹	۴۱۹۸۸۰	۲۰۹۲۴۲	۱۶۷۴۱۶	۴۱۸۲۶	پایانه مرزی سرخس
۶۵۳۴۰	۰	۶۵۳۴۰	۶۵۹۴۱	۱۵۸۷۹	۵۰۰۶۲	۰	۰	۰	بندر امیرآباد
۲۴۹۰۶۴	۱۹۸۹۶۷	۵۰۰۹۷	۷۷۴۶۰	۵۰۸۵۳	۲۶۶۰۷	۲۶۷۱۲۵	۱۹۳۴۸۱	۷۳۶۴۴	پایانه مرزی نوردوز
۲۴۶۴۸	۰	۲۴۶۴۸	۲۰۸۷۲۷	۹۲۱۵۳	۱۱۶۵۷۴	۲۵۵۳	۰	۲۵۵۳	بندر انزلی
۲۰۴۷۸	۰	۲۰۴۷۸	۱۵۰۱۴	۱۵۰۱۴	۰	۰	۰	۰	بندر چابهار
۲۰۱۹۷	۰	۲۰۱۹۷	۲۰۸۱	۰	۲۰۸۱	۰	۰	۰	بندر فریدون کنار
۱۳۱۳۰	۰	۱۳۱۳۰	۰	۰	۰	۱۰۶۶۲۶	۱۰۶۵۸۳	۴۳	پایانه مرزی خسروی
۸۱۲۲	۰	۸۱۲۲	۱۲۵۰۸	۱۲۵۰۸	۰	۲۹۵۱۱	۲۸۷۰	۲۶۶۴۱	پایانه مرزی سرو
۷۹۴۳	۰	۷۹۴۳	۰	۰	۰	۶۳۳۱۰	۶۳۳۱۰	۰	پایانه مرزی پلدشت
۰	۰	۰	۱۹۲۱۰	۱۹۲۱۰	۰	۰	۰	۰	شمبلچه
۰	۰	۰	۱۱۵۶۷۸	۱۱۵۶۷۸	۰	۲۸۳۲	۲۸۳۲	۰	مهران
۰	۰	۰	۲۴۸۵۹۶	۲۲۴۹۵۸	۲۳۶۳۸	۵۳۰۵۹۲	۵۰۷۵۰۵	۲۳۰۸۷	اینچه برون
۸۱۲۸۶	۸۱۲۸۶	۰	۱۷۳۵۵	۱۷۳۵۵	۰	۲۶۶۲۲۲	۲۵۵۵۹۴	۱۰۶۲۸	میل ۷۸
۳۵۰۹۹۴	۳۵۰۹۹۴	۰	۶۳۹۰۸۸	۶۳۴۱۳۳	۴۹۵۵	۳۸۹۵۷۵	۳۸۹۵۷۵	۰	پایانه مرزی میلک
۰	۰	۰	۲۵۱۴	۰	۲۵۱۴	۰	۰	۰	بندر خرمشهر
۰	۰	۰	۳۶۲۲	۰	۳۶۲۲	۳۷۷۷۴۷	۳۷۳۶۰۱	۴۱۴۶	بندر نوشهر
۱۸۳۲۹۷۷۹	۸۱۷۷۱۶۳	۱۰۱۵۲۶۱۶	۱۴۹۶۷۶۷۲	۷۱۵۶۴۳۲	۷۸۱۱۲۴۰	۷۶۵۳۱۵۷	۵۶۹۷۷۰۰	۱۹۵۵۴۵۷	جمع

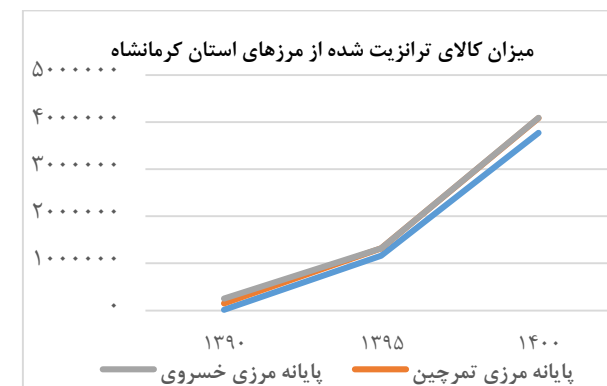
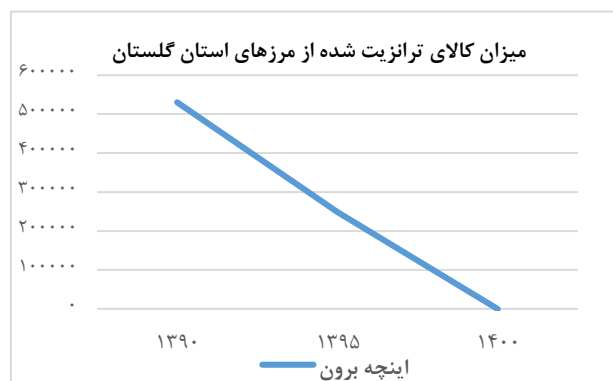
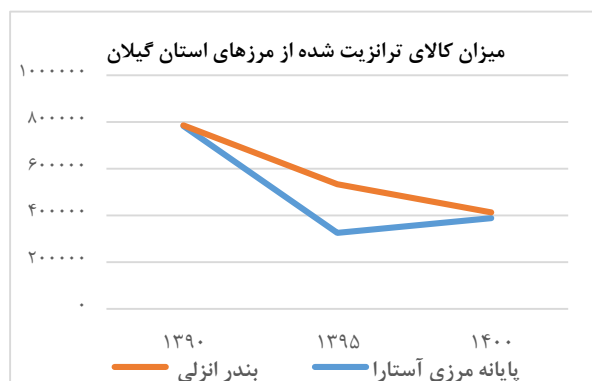
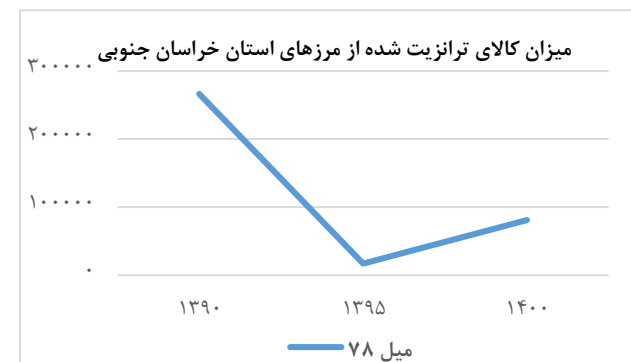
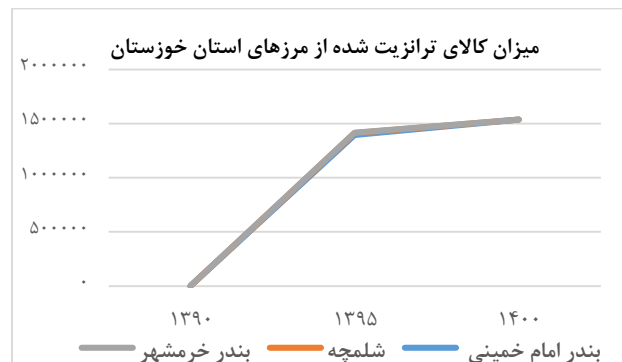
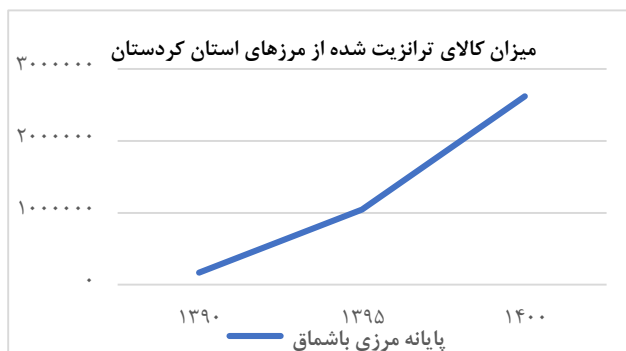
منبع: سازمان راهداری و حمل و نقل جاده‌ای

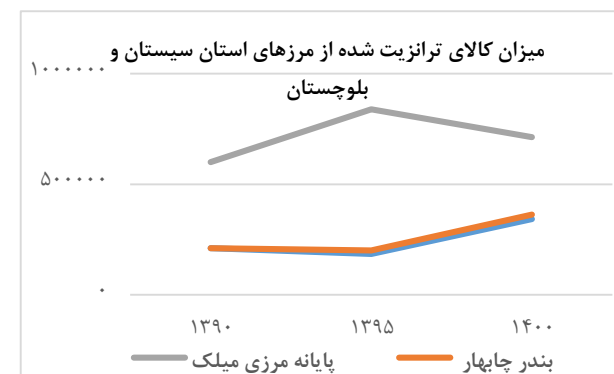
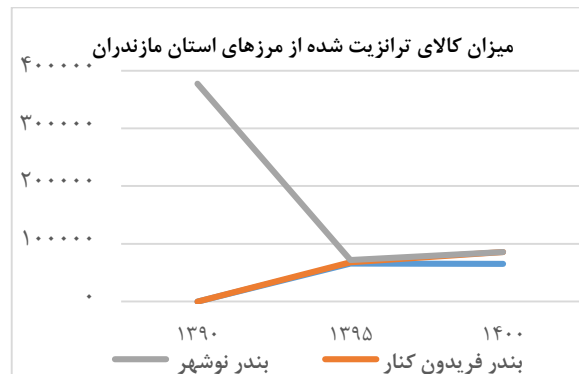
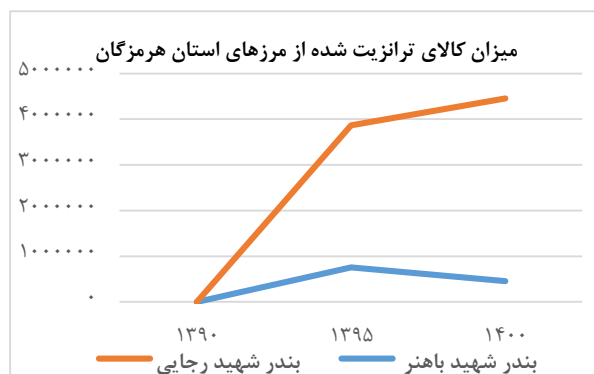


نمودار ۲: میزان کالای ترانزیت شده از استان های مرزی

منبع: سازمان راهداری و حمل و نقل جاده‌ای







نمودار ۳: میزان کالای ترانزیت شده به تفکیک استان طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰

منبع: محاسبات نگارنده بر اساس داده‌های اداره راهداری و حمل و نقل جاده‌ای ۱۳۹۰-۱۴۰۰

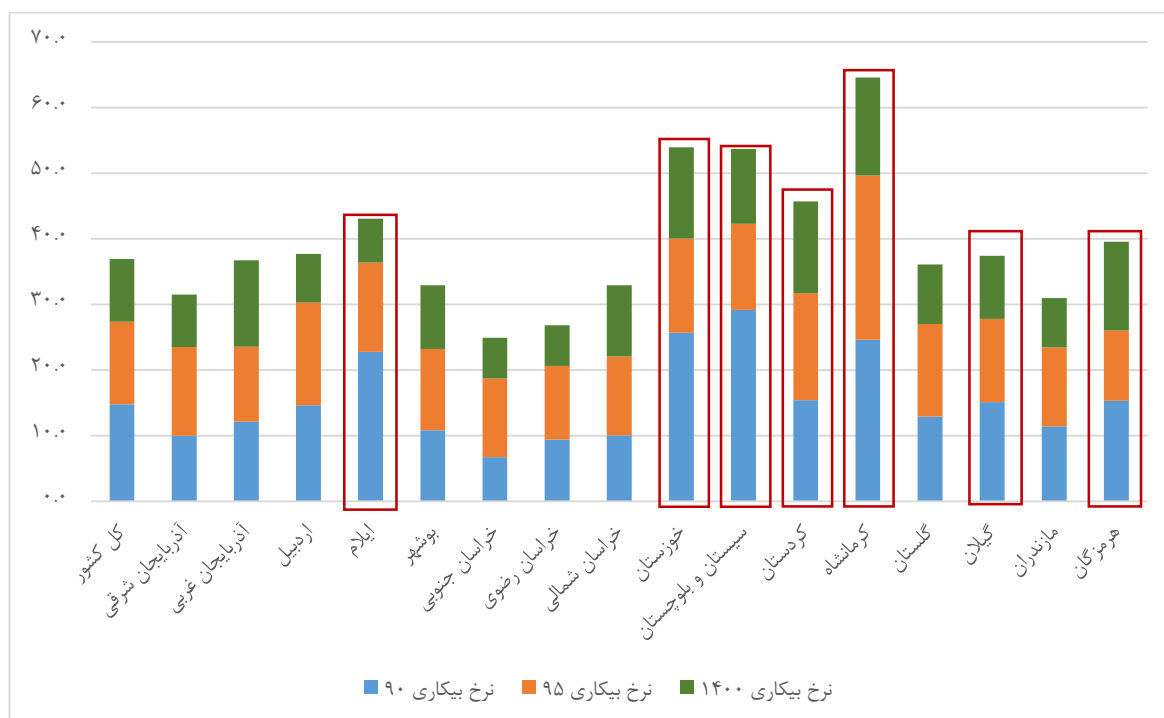
نرخ بیکاری یکی از شاخص‌های مهم در تعیین وضعیت اقتصادی یک منطقه یا شهر است. در جدول ۸، نرخ بیکاری استان‌های مرزی با متوسط کشور طی دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۴۰۰ مقایسه شده است. صرف‌نظر از تغییرات به وجود آمده در تعریف اشتغال و بیکاری، بر اساس آمارهای رسمی وضعیت شاخص بیکاری طی دوره مورد بررسی در برخی از استان‌ها (که با رنگ متمایز نمایش داده شده) با افزایش چشمگیری روبه‌رو بوده است.

جدول ۸: نرخ بیکاری در استان‌های مرزی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰

استان مرزی	نرخ بیکاری ۱۳۹۰	نرخ بیکاری ۱۳۹۵	نرخ بیکاری ۱۴۰۰
کل کشور	۱۴,۸	۱۲,۶	۹,۶
آذربایجان شرقی	۱۰	۱۳,۵	۸
آذربایجان غربی	۱۲,۱	۱۱,۴	۱۳,۲
اردبیل	۱۴,۶	۱۵,۷	۷,۴
ایلام	۲۲,۸	۱۳,۶	۶,۷
بوشهر	۱۰,۸	۱۲,۴	۹,۷
خراسان جنوبی	۶,۷	۱۲	۶,۲
خراسان رضوی	۹,۴	۱۱,۲	۶,۲
خراسان شمالی	۱۰	۱۲,۱	۱۰,۸
خوزستان	۲۵,۷	۱۴,۳	۱۳,۹
سیستان و بلوچستان	۲۹,۲	۱۳,۱	۱۱,۴
کردستان	۱۵,۴	۱۶,۳	۱۴
کرمانشاه	۲۴,۶	۲۵,۱	۱۴,۹
گلستان	۱۲,۹	۱۴,۱	۹,۱
گیلان	۱۵,۱	۱۲,۷	۹,۶
مازندران	۱۱,۴	۱۲,۱	۷,۶
هرمزگان	۱۵,۳	۱۰,۷	۱۳,۵

منبع: مرکز آمار ایران

همان‌طور که در نمودار ۴ دیده می‌شود، استان‌های ایلام، خوزستان، سیستان و بلوچستان، کردستان، کرمانشاه و هرمزگان دارای نرخ بیکاری بالاتری نسبت به متوسط کشوری هستند. در حالی که این استان‌ها از مزیت‌های اقتصادی قابل توجهی در حوزه تجارت و ترانزیت و اقتصاد مرزی برخوردارند.



نمودار ۴: مقایسه نرخ بیکاری استان‌های مرزی طی دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۰

منبع: مرکز آمار ایران

در جدول ۹ ارتباط همبستگی^۱ میان برخورداری از مؤلفه‌های زیرساختی و اقتصادی با نرخ بیکاری مشاهده می‌شود. همان‌طور که در این جدول دیده می‌شود، نرخ بیکاری با مؤلفه‌های مرتبط با اقتصاد مناطق مرزی نسبت به مؤلفه‌های مرتبط با زیرساخت همبستگی، ارتباط قوی‌تری دارد. درواقع بر اساس این تحلیل، تغییر در میزان برخورداری از مؤلفه‌های مرتبط با اقتصاد مرزی می‌تواند در افزایش یا کاهش نرخ بیکاری در مناطق مرزی مؤثر باشد. به همین دلیل توجه به این نکته ضروری است که هرگونه اقدامی و طرحی در مناطق مرزی باید به صورتی انجام شود که منجر به کاهش توان اقتصاد مرزی در این مناطق و افزایش بیکاری نشود.

جدول ۹: میزان همبستگی مؤلفه‌های زیرساختی و اقتصادی با نرخ بیکاری سال ۱۴۰۰

شرح	زیرساختی-کالبدی	اقتصاد مرزی
همبستگی	۰,۰۹	۰,۳۵

۴-۳- پیامدهای اجرای طرح انسداد مرزها در ایران

۴-۳-۱- پیامدهای جغرافیایی و ژئومورفولوژیکی

چنانچه نحوه انسداد مرز به نحوی باشد که ملاحظات ژئومورفولوژیکی را رعایت نکند، می تواند منجر به کاهش کمیت و کیفیت منابع تجدیدپذیر و دسترسی نابرابر به آن، کاهش حجم تولیدی محصولات کشاورزی، افول اقتصادی، جابه جایی جمعیت و اختلال در روابط اجتماعی شود. به علاوه بروز برخی پیامدهای اقلیمی و طبیعی مانند باد، فرسایش خاک، سیلاب و ... می تواند بر روی طرح های انسداد مرزی تأثیر گذاشته و منجر به تخریب کانال ها و یا ابنیه مرزی مانند برجک های دیده بانی و یا جاده های مرزی شود (پناهی و امینی، ۱۴۰۰).

۴-۳-۲- پیامدهای اجتماعی و اقتصادی

در بسیاری از مناطق که تجربه اجرای طرح انسداد مرزی را داشته اند، اجرای این طرح با افزایش نارضایتی جوامع محلی همراه بوده است. بر هم خوردن مناسبات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی دو سوی مرز در زندگی مرزنشینان از جمله دلایل مهم این نارضایتی است. البته بیشترین میزان نارضایتی مرتبط با مؤلفه های اقتصادی است. این نارضایتی ناشی از عوامل زیر است:

- کاهش در حجم مبادلات کالا
- کاهش سود حاصله از این مبادلات
- اجبار به رسمی شدن مبادلات از معابر مشخص
- افزایش قیمت تمام شده به دلیل مسدود شدن مسیرهای قاچاق و اجبار به آمد و شد رسمی از گذرگاه های معین به وسیله مبادی گمرکی و مرزبانی (دهمرده، ۱۳۹۵).

۴-۳-۳- پیامدهای سیاسی و امنیتی

موضوع انسداد مرزهای کشور در سال های اخیر با صرف بودجه های کلان دنبال شده است؛ اما تأثیر اجرای این طرح بر میزان پیشرفت و توسعه مناطق چندان مورد بررسی قرار نگرفته و مد نظر نبوده است. همچنین اجرای این طرح ها در برخی موارد موجب تشدید تنش های موجود در مناطق مرزی شده است. ناپایداری امنیت در مناطق مرزی، ناکامی و بی اعتمادی به بار خواهد آورد و به سرمایه گذاری های بلندمدت و برنامه های توسعه و رفاه اجتماعی آسیب جدی خواهد زد؛ بنابراین، اجرای ناصحیح طرح های انسداد مرزی بدون در نظر گرفتن اثرات آن بر روند توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق منجر به بروز پیامدهای سیاسی و امنیتی شده و سطح تعارضات و تنش ها را بالا می برد (پناهی و امینی، ۱۴۰۰).

۵- پیشنهادها

کنترل و امنیت مرزهای سیاسی، یکی از مهم‌ترین وظایف هر حکومتی است و اگر این امر به خوبی انجام نشود، حاکمیت سیاسی کشور در معرض تهدید قرار می‌گیرد. هنگامی که از کنترل و امنیت مرزی سخن می‌گوییم، به معنی وجود ثبات در مرزها، نفوذناپذیری مرزها از لحاظ ورود کالاهای قاچاق، آسایش و ایمنی مرزنشینان و فقدان تهدیدها در مرزها است (زرقانی، ۱۳۸۲: ۸۲). در همین راستا قسمت‌هایی از مناطق مرزی ایران از دیرباز به عنوان یکی از ناامن‌ترین مناطق کشور به شمار رفته است، چنان‌که وجود دائمی تهدیدات نظامی علیه تمامیت ارضی توسط برخی از کشورهای همسایه، تردهای غیرقانونی اتباع مهاجر، فعالیت گروه‌های معاند و قاچاقچیان در کنار توسعه نیافتگی، مناطق مرزی را به عنوان یکی از نقاط بحران‌خیز و آسیب‌پذیر کشور مبدل ساخته است (عندلیب، ۱۳۸۰).

به منظور کاهش پیامدهای منفی ناشی از مسائل مرزی، طرحی در چارچوب پروژه انسداد مرزی از سوی نیروی انتظامی و نهادهای وابسته پیشنهاد شد که در قالب ایجاد موانع فیزیکی چون دیوار بتونی، احداث کانال و خاک‌ریز، سیم خاردار و برجک‌های مرزی به مرحله اجرا گذاشته شده است.

اجرای طرح موسوم به «انسداد مرز» به معنای مسدود کردن کامل مرز نیست بلکه به معنای کنترل صحیح و سامان‌دهی امور مرزی است که باید زیرساخت‌های کامل آن ایجاد و امنیت مرزها به مردم واگذار شود. اجرای روش‌های انسداد مرزی در برخی از مرزهای کشور از پشتوانه علمی، تحقیقاتی کافی برخوردار نبوده و باید این‌گونه روش‌ها تابع مطالعه و تحقیق بیشتری باشند (عندلیب، ۱۳۸۰).

نتایج ناشی از اجرای طرح انسداد در مناطق مرزی نشان می‌دهد که مرزنشینان و حتی شهروندان مناطق عمقی با تشدید اقدام‌های کنترلی در مرزها، دچار نوعی نارضایتی از چنین وضعیتی هستند؛ چراکه این اقدام، برهم زنده مناسبات اجتماعی-اقتصادی و سیاسی میان دو سوی مرز شده است. البته بیشترین حجم نارضایتی، ناشی از تزلزل در بنیان‌های اقتصادی شکل گرفته در میان مردم مناطق مرزنشین است. اگرچه اقداماتی از سوی مسئولین مرزی تحت عنوان کارت‌های رفت‌وآمد مرزی با انگیزه جلوگیری از بی‌نظمی و اخلال در نظم اقتصادی مرزنشینان مناطق مرزی صورت گرفته، اما استفاده و نتایج این کارت‌ها نیز بیانگر برخی مشکلات است که چشم‌انداز امیدبخشی از تداوم این طرح را نشان نمی‌دهد. در نتیجه مرور مبانی نظری مرتبط با کنترل و مدیریت مرزها و همچنین طرح‌های انسداد مرزی، مرور تجربیات کشورها در حوزه انسداد مرزها، بررسی تجربیات کشور ایران و آسیب‌شناسی در حوزه طرح‌های انسداد مرزی و همچنین احکام مطرح شده از سوی اسناد فرادست می‌توان مجموعه راهکارهای زیر را برای کاهش آثار نامطلوب اجرای طرح‌های انسداد مرزی و حداکثر کردن منافع حاصل از آن برای کشور و جامعه محلی ساکن در مناطق مرزی به شرح

جدول ۱۰ متصور شد. علاوه بر این راهبردها که متمرکز بر کاهش پیامدهای نامطلوب طرح انسداد مرزی است، باید به مجموعه راهکارهایی برای استفاده از ظرفیت‌های مغفول مانده مناطق مرزی با توجه به مزیت‌های آن‌ها در ارتباط با کشورهای هدف هر یک نیز اشاره کرد. این موضوع نیازمند انجام بررسی‌های دقیق‌تر و تعریف شاخص‌های توسعه مرزها برای بررسی مزیت‌های مناطق مرزی و پهنه‌بندی مناطق مرزی است که نیاز به کار کارشناسی تکمیلی در مراحل بعدی دارد.

جدول ۱۰: راهبردهای کاهش پیامدهای نامطلوب طرح انسداد مرزی

راهبردها	مقوله
- اتخاذ سیاست مرزهای بسته و بازارهای اقتصادی باز - ایجاد شهرهای خواهرخوانده در دو سوی مرز با کارکردهای اقتصادی - تلاش برای شکل‌گیری زنجیره‌های ارزش اقتصادی متصل به هم در دو سوی مرز - تقویت جریان‌های تبادل کالا و خدمات در دو سوی مرز - بهبود فضای کسب و کار در بازارچه‌ها و مبادی مرزی - ایجاد مشوق‌های زیرساختی، قانونی، گمرکی و ... برای سرمایه‌گذاری در پروژه‌های اقتصادی مرزی - توجه به ارتباط هم‌عرض و هم‌سنگ توسعه اقتصادی و امنیت - تقویت تجارت فرامرزی، سرمایه‌گذاری و تقویت اقتصادی در طول نوار مرزی - ایجاد گستره متنوعی از فعالیت‌ها همچون زیرساخت‌ها، هاب‌های حمل و نقلی و لجستیکی و خدمات زیربنایی تجارت و سرمایه‌گذاری فرامرزی - تسهیل دسترسی به نیروی کار در پهنه‌های توسعه مرزی - ایجاد پهنه‌های تجارت مرزی بهره‌مند از قوانین ویژه و خدمات پشتیبان مرتبط - ایجاد شعبه‌هایی از کارخانه‌ها و شرکت‌های مهم و پربازده به لحاظ اقتصادی در دو سوی مرز به صورت مشترک به‌ویژه در شهرهای خواهرخوانده - ایفای نقش شهرهای مرزی به عنوان مدیریت اداری امور تجارت و توسعه مرزی با مشارکت گمرک منطقه - کاهش هزینه‌های زمانی و مالی مرتبط با ترانزیت، لجستیک و بازرگانی - تقویت کریدورهای توسعه اقتصادی در دو سوی مرز - ارائه خدمات فناوری ارتباطات و اطلاعات ICT یکپارچه در دو سوی مرز - ساده‌سازی رژیم‌های قانونی و مقرراتی و توجه به تفاوت‌های قانونی مؤثر بر تجارت در دو سوی مرز به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل برای پیشی گرفتن یک سو بر دیگری - اتصال به سیستم بانک‌های جهانی و سیستم‌های پرداخت مالی سریع و ایمن ارزی - توسعه زیرساخت‌ها و توانمندی‌های ارائه خدمات علمی، آموزشی و درمانی به شهروندان کشورهای همسایه در شهرمنطقه‌های استان‌های مرزی - تقویت و تعریف نقش مراکز استان‌های مرزی به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی تعاملات با کشورهای همسایه و حوزه نفوذ ژئوپلیتیک با تأکید بر مدیریت یکپارچه مبادی مرزی: • گیلان، مازندران و گلستان: تعامل با کشورهای ترکمنستان، آذربایجان، آسیای میانه، روسیه و قفقاز • خراسان شمالی، خراسان رضوی و خراسان جنوبی: تعامل با کشورهای آسیای میانه و افغانستان • سیستان و بلوچستان: تعامل با کشورهای افغانستان، پاکستان، عمان و هند • هرمزگان و بوشهر: تعامل با کشورهای عربستان سعودی، قطر، بحرین، کویت، عمان و امارات متحده عربی • کردستان، کرمانشاه، ایلام و خوزستان: تعامل با کشور عراق، سوریه و لبنان • آذربایجان غربی و آذربایجان شرقی و اردبیل: تعامل با کشورهای آذربایجان، ارمنستان، جمهوری نخجوان و ترکیه	در حوزه تجارت و کسب‌وکار

مقوله	راهبردها
	- باز شدن بازارهای دو کشور به روی یکدیگر • توسعه زیرساخت‌های ارتباطی داخلی با مبادی مرزی با رعایت ملاحظات دفاعی، امنیتی و پدافند غیرعامل • مبادی شمالی به‌ویژه سرخس، لطف‌آباد، باجگیران، اینچه برون، آستارا، بيله‌سوار، نوردوز و جلفا • بنادر جنوبی کشور سطح یک مقیاس جهانی: بندر چابهار، بندر جاسک، بندر شهید رجایی، بندر بوشهر و بندر امام خمینی (ره) • بنادر جنوبی و شمالی کشور سطح دو مقیاس منطقه‌ای: با اولویت بندر قشم، بندر لنگه، بندر جامع منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس، بندر دیر-کنگان، بندر گناوه، بندر دیلم، بندر خرمشهر، بندر آبادان، بندر امیرآباد، بندر نوشهر، بندر انزلی • مبادی مرزی شرقی به‌ویژه ریمدان، پیشین، کوهک، میرجاوه، میلک زابل، ماهی رود، یزدان و دوغانرود • مبادی مرزی غربی به‌ویژه شلمچه، چذابه، مهران، خسروی، پرویزخان، باشماق، سیرانبد، تمرچین، رازی، سرو و بازرگان
در حوزه ترانزیت	- ایجاد پهنه‌های قراردادی در نزدیکی دروازه‌های مرزی به منظور کاهش هزینه‌های لجستیکی - تقویت ارتباط‌پذیری و اتصال‌پذیری به کریدورهای بین‌المللی حمل‌ونقلی مطابق با استانداردهای بین‌المللی - کاهش زمان انتظار در نواحی مرزی برای عبور از مرز - اتصال مناسب شبکه‌های لجستیکی پیشرفته - ایجاد شبکه جاده‌ای و ریلی به مراکز عملکردی دو سوی مرز - ایجاد شرکت‌های حمل و نقل و بازرگانی بین‌المللی مشترک در دو سوی مرز - جذب خدمات سطح بالا و برتر و فعالیت‌های تولیدی پربازده مبتنی بر کارکردهای متنوع تجارت، گردشگری، خرده‌فروشی، ارائه خدمات خرد، صنعتی و تولیدی - تقویت نقش مؤثر ایران در توسعه و تجاری‌سازی گذرگاه‌های ترانزیتی منطقه برای دستیابی به بازارهای هدف ازجمله: • محورهای ارتباطی مبادی مرزی پرویزخان، سیرانبد، باشماق به منطقه اقلیم کردستان عراق (اربیل و سلیمانیه) • محور ارتباطی مبادی مرزی آستارا و بيله سوار با جمهوری آذربایجان • محور ارتباطی مبادی مرزی اینچه برون، سرخس و لطف‌آباد با کشور ترکمنستان • محور ارتباطی مرزی نوردوز با ارمنستان و محور ارتباطی جلفا با نخجوان • محورهای ارتباطی مرزهای خسروی، مهران، چذابه و شلمچه به شهرهای بغداد، کربلا و نجف عراق • محور ارتباطی مرزهای غربی کشور به دریای مدیترانه • محورهای ارتباطی مرزهای شرقی به محورهای اصلی و نقاط سکونتگاهی مهم در افغانستان و پاکستان
در حوزه اجتماعی و فرهنگی و نهادی	- در نظر گرفتن پهنه‌های مرزی به عنوان یک سازه اجتماعی یکپارچه در دو سوی مرز - سازمان‌دهی و به‌کارگیری ساکنان مرزی برای کنترل و مدیریت مرز - جلوگیری از تکرار نهادها و گوناگون در زمینه‌های مختلف و ازجمله در امر توسعه و امنیت در مناطق مرزی - ایجاد پیوند علمی و عملی میان نیروهای مرزی و صاحب‌نظران - مدیریت یکپارچه مرزهای فضای عینی - توسعه دادن جایگاه دولت‌های محلی در طول نوار مرزی - توجه به ماهیت گذرا نواحی مرزی به لحاظ جمعیتی و تلاش برای ایجاد ثبات جمعیتی - جهت‌گیری‌های آموزش و مهارت نیروی کار در مناطق مرزی متناسب با نیازهای اقتصادی و کارکردی این مناطق - کمک به افزایش سطح درآمد و رفاه اجتماعی در شهرهای مرزی، به‌ویژه شهرهای خواهرخوانده - توجه به برهم خوردن مناسبات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی دو سوی مرز در صورت اجرای طرح‌های انسداد مرزی - جلوگیری از تشدید تعارضات منافع جوامع محلی به دلیل اجرای طرح انسداد مرزی
در حوزه محیط‌زیست و توسعه فضایی	- کاهش عدم تعادل و توازن مناطق مرزی با نواحی سرزمین - جلوگیری از ایجاد و تشدید گسست فضایی در مناطق مرزی

مقوله	راهبردها
	- در نظر گرفتن پیامدهای اقلیمی و طبیعی مانند باد، فرسایش خاک، سیلاب و ... در صورت اجرای طرح‌های انسداد مرزی
در حوزه روابط بین-الملل و روابط فرامرزی	- ایفای نقش مبتنی بر مناسبات و رقابت‌های برد-برد در حوزه روابط بین‌الملل با توجه به پتانسیل‌های منطقه‌ای - استفاده از دیپلماسی مرزی - استفاده از مشاوران مرزی - ارتباط مؤثر مناطق مرزی با بازارهای داخل و خارج از کشور
در حوزه کالبدی و فناوری	- استانداردسازی شیوه‌های نظارت و شناسایی دو سوی مرز - جلوگیری از ایجاد خلأ مرزی از طریق یکپارچه‌سازی حفر کانال، انسداد دهانه‌های مرزی، نصب سیم خاردار، ایجاد خاک‌ریز، ایجاد دیواره‌های بتون‌آرمه، ایجاد پاسگاه و برجک‌های مرزی، احداث راه‌های مرزی، تقویت نیروهای مرزبانی و مرزداری، تشکیل هنگ‌های مرزی و طرح منطقه ممنوعه در حاشیه مرزها - استفاده از موانع فیزیکی مانند فنس‌ها و دیوارها - استفاده از فناوری‌های گوناگون به منظور کنترل و مدیریت مرزها از جمله: • سامانه مکان‌یابی جغرافیایی • تجهیزات اپتیکی • رادارهای مراقبتی • پروژه‌های ماهواره‌ای • شبکه حسگر بی‌سیم • سامانه جامع کنترل هویت جهانی نادرا • ابزارهای بیومتریک

جمع‌بندی

با توجه به وابستگی و ارتباط سیمای اقتصادی، اجتماعی و کالبدی با اقدامات امنیتی و نظامی، هرگونه اقدامی در مرزها ازجمله انسداد آن‌ها بی‌تردید بر پسرانه‌های آن تأثیرگذار بوده و موجب پویایی یا رکودشان می‌شود. تجربه اجرای طرح‌های انسداد فیزیکی مرزها در کشورهای گوناگون بیانگر اهمیت بالای همراه ساختن توسعه و زیرساخت‌های مورد نیاز بر رشد کسب و کارها در کنار اجرای طرح انسداد فیزیکی مرزها است.

اهمیت این موضوع به این دلیل است که اجرای این طرح‌ها در صورت همراه نکردن آن‌ها با اقدامات توسعه‌ای که تأثیر ملموس بر معیشت و زیست مرزنشینان داشته باشد، می‌تواند باعث تشدید تنش‌ها در این نواحی و زیان‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر این مناطق شود. از سوی دیگر اجرای درست و هدفمند طرح انسداد مرزی و همراه کردن آن با اقدامات توسعه‌ای در سطح محلی و تجهیز زیرساخت‌ها و خدمات پشتیبان تجارت و ترانزیت می‌تواند این طرح را به پیشرانی برای توسعه تجارت و بازرگانی از طریق مبادی مرزی تبدیل کند و نقش مناطق مرزی را در پازل توسعه ملی تکمیل نماید.

منابع

- پناهی، حمید، داوود امینی و علی اصائلو (۱۴۰۰). «تحلیلی بر شاخص‌های آمایش مرز در پیاده‌سازی و اجرای طرح‌های امنیتی مرز (مطالعه موردی: شمال غرب کشور)». *اطلاعات جغرافیایی*. سال سی‌ام، شماره ۱۱۹.
- حافظنیا، محمدرضا و محسن جانپور (۱۳۹۶). مرزها و جهانی‌شدن (با نگاهی کوتاه به مرزهای ایران)، چاپ دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- دهمرد، معصومه (۱۳۹۵). «ناکارآمدی طرح انسداد مرزی در ناحیه شرقی جمهوری اسلامی ایران». نهمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران و اولین همایش انجمن جغرافیا و برنامه‌ریزی مناطق مرزی ایران.
- سلطانی، ناصر (۱۳۹۲). «پیامدهای طرح انسداد مرز بر کارکرد مرزهای استان آذربایجان غربی». *پژوهشنامه جغرافیای انتظامی*. سال اول، شماره ۱.
- صفاری، امیر و سیدعلی عبادی‌نژاد (۱۳۹۱). «انسداد مرزهای جنوب شرق کشور و فرایندهای ژئومورفولوژیکی». *همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌ها و راهیافت‌ها*.
- عندلیب، علیرضا و شریف مطوف (۱۳۸۸). «توسعه و امنیت در آمایش مناطق مرزی ایران»، *باغ نظر*، سال ششم، شماره ۱۲، ۵۷-۷۶.
- غلامی، بهادر، حسین خالدی و حسن حسینی امینی (۱۳۹۶). «پدافند غیرعامل، مرزها و تهدیدات». *همایش ملی پدافند غیرعامل و علوم انسانی*.
- قاسمی، محمد و محسن صفی‌پور (۱۳۹۲). «بررسی اقدامات انسدادی مرز استان سیستان و بلوچستان بر امنیت استان از دیدگاه صاحب‌نظران». *پژوهشنامه جغرافیای انتظامی*. سال یکم، شماره ۴.
- مصدق، مسعود و رضا روشنی (۱۴۰۰). «الزامات نحوه اداره مرزهای سیاسی میان ایران و ترکیه و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، *جغرافیای سرزمین*. سال هجدهم، شماره ۷۱.
- موسوی، میرنجف، فرشاد رحمانی و مارال رحیمی (۱۳۹۷). *آمایش مناطق مرزی ایران*. تهران: آراد کتاب.
- نادری چنار، زکیه، ریحانه صالح‌آبادی و محسن جان‌پور (۱۴۰۰). *راهبردهای مدیریت مرزها*. تهران: مرزبانان.
- Augustová, K. (2021). Impacts of EU-Turkey Cooperation on Migration Along the Iran-Turkey Border. *IPC-Mercator Policy Brief*.
- Lord, M., & Pawat, T. (2014). Special Border Economic Zone (SBEZ) in the Indonesia-Malaysia-Thailand Growth Triangle (IMT-GT). *Munich Personal RePEc Archive*.
- Thorsteinson, L., Hirsch, D., Helweg, D., Dhanju, A., Barmenski, J., & Ferrero, R. (2011). *Proceedings of a Coastal and Marine Spatial Planning Workshop for the Western United States*. U. S. Geological Survey.